

KUR'ÂN VE KİTÂBI MUKADDES'E GÖRE YÛSUF KISSASI

Kadir POLATER*

ÖZET

Yûsuf kıssası, hem Kitâb-ı Mukaddes'in bölümlerinden biri olan Tekvin'de hem de Kur'ân'da yer almaktadır. Biz bu makalede Kur'ân'daki bu kıssayı yedi sayfaya ayırarak inceledik ve Kitâb-ı Mukaddes'teki ilgili bölümle mukayese ettik. Kur'ân'daki Yûsuf kıssasının; önemli üç temel husus dolayısıyla Kitâb-ı Mukaddes'tekinden ayrıldığını gördük. Bu farklar sırasıyla "kıssadaki bazı olaylar", "üslup" ve "verdiği mesajlardır". Bu farklar, Kur'ân'daki bu kıssasının, Kitâb-ı Mukaddes'ten alınmış olması ihtimalini kesinlikle geçersiz kılar. Kur'ân'daki bu kıssa hakkında tefsirlerde rivâyetlere rastlanır. Bu rivâyetlerin bazıları, Kur'ân'la son derece çelişiktir. Bu yüzden müfessirler, bu tür rivâyetleri şiddetle tenkit etmişler ve bunların, Haşviyye grubu tarafından uydurulduğunu belirtmişlerdir. Kur'ân'la çelişik olmayan rivâyetlerin ise doğruluğu sorunludur. Kitâb-ı Mukaddes'teki kıssanın bu rivâyetlere etkisi kısmen hissedilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yûsuf Kıssası, Kur'ân, Hz. Yakûb, Mısır, Tekvin.

ABSTRACT

JOSEPH'S STORY ACCORDING THE QUR'AN AND THE BIBLE

Joseph's story is situated in the Genesis, a part of the Bible, and also in the Qur'an. We have discussed this story in the Qur'an dividing into seven chapters and compared with the story of the Bible. We have seen that the Qur'anic story has differences from the story of the Bible because of three different points. These are some phenomenons of the story, phrase and admonitions. These differences abolish the thesis that the Qur'anic stories were quated from Bible. Some narratives about this Qur'anic story have been seen in tefsir books (the Qur'anic exeges). Some narratives are extremly inconsisting with the Qur'an. Because of this reason the commentators of Qur'an severely critized these narratives and announced that they were made up by Haşviyye group. Some of the narratives not inconsisting with Quran are problematic in view of truthfulness. The effect of the Bible on these narratives about this story of the Qur'an have been partially percevied.

Key Words: The Story of Joseph, Qur'an, Prophet Jacob, Egypt, Genesis.

GİRİŞ

Geçmiş toplumlarla ve peygamberlerle ilgili haberlerin, hidâyet mesajı amacıyla Kur'ân-ı Kerîm'de yer aldığı ve bunlara "kıssa" (çoğulu: kasas) denildiği bilinmektedir. Ancak Batılılar, bu kıssaların Kitâb-ı Mukaddes'te de bulunduğu ve bu yüzden de bunların, "Hz. Muhammed (s.a.v) tarafından Kitâb-ı Mukaddes'ten alınarak edebî bir üslupla Kur'ân'a eklendiği"¹ tezini ileri sürmektedirler. Bu iddiaların nihâi hedefinin ise; Kur'ân'ın vahye dayanmadığını ispat çabası olduğu söylenebilir.

Kur'ân'ın çok özlü olarak bizlere anlattığı kıssalar, tefsir geleneğimizde isrâiliyât diye isimlendirilen Yahudi, Hıristiyan ve yabancı kültürlerle ait menkıbelere dayanılarak daha sonraları genişletilmiş ve bizlere kadar aktarılmıştır.² Kur'ân tefsirine girmiş olan isrâiliyâtla ilgili haberler, çağımızdaki Batılı yazarlar için Kur'ân'a itiraz konusunda bir malzeme oluşturmuş; onlar, bundan hareketle İslâm'ın, Yahudilik ve Hıristiyanlık üzerine inşa edildiğini iddia etmişlerdir.³

Tefsirlerdeki isrâilî haberlerin bazısının, Kur'ân'ın ilkeleriyle çeliştiği, bazısının ise, Kur'ân'ın vermek istediği mesajlarla ilgisiz, mantık dışı bir özellikte olduğu ve tarihî hiçbir veriye dayanmadığı görülmektedir. Nitekim, sayıları hakkında bir şahit bulunmadığı halde, Ashâb-ı Kehf'in kaç kişi olduğu konusunda yapılan lüzumsuz tartışmaların, Allah Teâlâ tarafından kınandığı ve bunların, *gayba taş atmak (racmen bi'l-gayb)* olarak nitelendiği bilinmektedir.⁴ Bu bakımdan, Kur'ân kıssaları ile ilgili sadece Allah'ın ilminde bulunan detay konuların tartışılması, gereksiz ve *gabya taş atmak* olarak nitelendirilebilir.

* Erzincan Üniversitesi, İlahiyat Meslek Yüksekokulu Öğretim Üyesi. e-mail: kadirpolater@msn.com

¹ Geniş Bilgi için bkz; Göregen, Mustafa, **Yahudi-İslâm Polemiği ve Tartışma Konuları**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi) İstanbul 2003, s. 198- 200; "Qur'an", www.newadvent.org/cathen

Cerrahoğlu, İsmail, **Tefsir Tarihi**, Ankara, 1996, I, 109; Aydemir, Abdullah, **Tefsirde İsrâiliyât**, Ankara, 1979, s. 6-7.

³ Yûsuf Ali, Abdullah, **The Glorious Qur'ân Translation and Commentary**, Beyrut, tsz, s. 28, 36.

⁴ Kehf, 18/22.

Kur'ân kıssalarının orijinalliğine itiraz eden bu tezlerin bilimsellik derecesini incelemeye tâbi tutmak amacıyla, daha önce yayımladığımız bir makalede, Kur'ân ve Kitâb-ı Mukaddes'teki Yunus kıssası üzerinde bir mukayese yapmış, bunun sonucunda her iki kitaptaki bu kıssa arasında çok önemli farklar olduğunu belirlemiştik.⁵ Sözü geçen amacın bir devamı olarak, Kur'ân'daki Yûsuf kıssasını, Kitâb-ı Mukaddes'in Tekvin kitabındaki kıssa ile mukayese etmeyi, bu arada da, tefsirlere giren rivâyetlerin belli başlılarını değerlendirmeye tâbi tutmayı düşünmekteyiz.

A. Hz Yûsuf'un Tarihi Kişiliği

Hz Yûsuf'un babası, Hz. Yakûb, onun babası Hz. İshâk, onun babası Hz İbrâhim'dir.⁶ Buna göre Hz. Yûsuf, Hz İbrâhim'in torununun oğludur. Hz. Yakûb'un on iki oğlu bulunmaktaydı.⁷ Hz. Yûsuf'un soyu ve oğullarının sayısı hakkında Kitâb-ı Mukaddes'te yer alan bilgiler, Kur'ân'daki bilgilerle aynıdır.⁸

Kitâb-ı Mukaddes'te verilen çok detaylı bilgilere göre, Hz. İshâk, çok yaşlanmış ve artık gözleri görmez hale gelmişti. O, peygamberliği büyük oğluna vermek istiyordu. Ancak küçük oğlu Yakûb, babasının âmâ oluşunu fırsat bilerek, peygamberliği hile ile babasından almış, bu yüzden kardeşinin kendisine düşmanlık etmesinden korkarak⁹ dayısının yanına kaçmıştı. Dayısı da ona, kendisine yaptığı hizmetler karşılığında kızları Rahel (tefsirlerde: Râhil) ve Lea'yı vermiş, daha sonra bu iki kadın da, kendi cariyelerini Yakûb'a vermişlerdi. Böylece bu dört kadın, Yakûb'a on iki oğul doğurmuştu. Yûsuf ve Bünyâmin, Hz. Yakûb'un Rahel/Râhil isimli karısından doğan en küçük oğullarıydı. Bünyâmin, Yûsuf'tan küçüktü. Yakûb, en sonunda sürüleri ve ailesiyle birlikte¹⁰ Kudüs'ün yaklaşık otuz mil kuzeyindeki bir il

⁵ Polater, Kadir, "*Kur'ân ve Kitâb-ı Mukaddes'e Göre Yunus Kıssası*" Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, Cilt:7, sayı:2, Mart/Nisan/Mayıs 2007, s. 133-161.

⁶ Yûsuf, 12/6, 38.

⁷ Yûsuf, 12/4.

⁸ Tekvin, 32/9; 35/12, 23. Bu isimler hakkında ayrıca bkz. Kurt, Yaşar, *Hz. Yusuf'un Tarihsel Hayatı Mukayese ve Değerlendirme*, Ankara, 2005, s. 29.

⁹ Tekvin, 27/1-46.

¹⁰ Tekvin, 35/1-15.

olan Nablus (antik dönemdeki Shechem) civarlarındaki¹¹ Kenan iline gelerek buraya yerleşmişti.¹² Tefsirlerde yapılan açıklamalarda da, Hz. Yakûb'un eşleri, oğullarının isimleri ve yaşadıkları Kenan ili hakkında Kitâb-ı Mukaddes'e ait aynı bilgilere rastlanılmaktadır.¹³

Hz. Yakûb'un yaşadığı bölge ve oğullarının isimleri gibi detay konularda tarihi hiçbir belge bulunmadığı için başvurulabilecek tek kaynak Kitâb-ı Mukaddes'teki bu bilgilerdir. Ancak Hz. Yakûb'un peygamber oluş şekli hakkındaki Kitâb-ı Mukaddes'teki bu bilgiler, Kur'an'la son derece çelişiktir. Çünkü Kur'an'a göre, peygamberlik sadece Allah tarafından verilir.¹⁴ Ayrıca peygamberlerin, hile ile bir başkasının hakkını alması söz konusu olamaz.¹⁵

İsrailoğulları'nın Hz. Musa'ya kadar asırlarca süren Mısır'daki tarihinin, Hz. Yûsuf'la birlikte başladığını görmekteyiz. Ahd-i Atik'e göre, İsrailoğulları'nın Mısır'a ilk gelişleri milattan önce 1665 yıllarında olmalıdır. Bu dönemde Mısır'ın yönetimini Hiksoslar'a mensup bir hanedan elinde bulunduruyordu. Hz. Yûsuf da, Hiksoslar dönemindeki bir hükümdar zamanında Mısır'a gelmiş ve bu mevkie yükselmiştir.¹⁶

Hiksoslar'ın aslı konusunda tarihçiler arasında bir ittifak olmamakla birlikte genellikle bunların, eski Arap kavimlerinden biri (Semitik) olduğu kabul edilir. Hiksoslar, milattan önce XVIII yüzyılda, Filistin ve Yukarı Suriye'den gelerek Mısır yönetimini ele geçirmişler, milattan önce XVII. yüzyılda bunların hâkimiyetleri, Tebliler tarafından sona erdirilmişti.¹⁷ Tarihçiler, Hiksoslar'ın yaklaşık yüz sekiz yıl yönetimde kaldıkları görüşündedirler. Tevrat'ın "Çıkış" kitabındaki bilgilerden Hiksoslar'ın,

¹¹ Yûsuf Ali, s. 550.

¹² Tekvin, 36/1.

¹³ Zemahşeri, Cârullâh Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Akâvil fî Vucûhi't-Te'vil*, Beyrut, 1397/1977, II, 304; Râzi, Fahrüddin, *Mefâtihi'l Gayb*, Tahran, tsz, XVIII, 91.

¹⁴ Bakara, 2/90; Zuhruf, 43/32.

¹⁵ Âlu İmrân, 3/161.

¹⁶ Harman, Ömer Faruk, "Firavun", *DİA*, İstanbul, 1996, XIII, 118.

¹⁷ Meydan Larousse, "Hyksos", İstanbul, 1971, VI, 102; "Mısır", İstanbul, 1972, VII, 724.

Hız. Yûsuf döneminde İsrailoğulları'yla birleştikleri anlaşılmaktadır.¹⁸

Müfessirler, Arap tarihçilerine dayanarak Hız. Yûsuf'un "Amâlika" kabilesine mensup, er-Rayyân b. el-Velid zamanında Mısır'a geldiği bilgisini verirler.¹⁹ Amalika kabilesinin, Arap kavimlerinden biri olduğu kanaati vardır.²⁰ Bu kabile, yukarıdaki açıklamalara göre Hiksoslar olmalıdır. Zemahşeri, Mısır'ın yönetiminin daha önceleri Amalika kabilesinin elinde olduğunu, buranın yönetiminin daha sonra bu kableden firvunların eline geçtiğini belirtmektedir.²¹ Bu dönemden sonra İsrailoğulları'na baskı ve zulüm başlamıştır.

Kitâb-ı Mukaddes'te, Hız Yûsuf dönemindeki Mısır hükümdarı hakkında "firavun" (firavn, çoğulu: ferâine) unvanı kullanılırken,²² Kur'ân'da "melik/kral" unvanı kullanılmıştır. Kur'ân'da bu hükümdar hakkında "melik" unvanının kullanılması, şu tarihi gerçekte de uyuşmaktadır: Firavun kelimesi önceleri, krallık sarayı ve orada oturanlar hakkında kullanılırken, milattan önce 1370'lere doğru kral anlamında kullanılmaya başlanmıştı. Buna göre firavun kelimesi, Hız. Yûsuf'un Mısır'a gelmesinden yaklaşık üç asır sonra kullanılan bir hükümdarlık unvanı olmuştu.²³ Ancak tefsirlerde Yûsuf'un firavunun, Hız. Musa dönemindeki firavun olduğu ve dört yüz yıl yaşadığı veya onun soyundan bir firavun olduğu şeklinde görüşler ortaya atılmıştır.²⁴ Hız. Yûsuf dönemindeki hükümdar için Kitâb-ı Mukaddes'te bu unvanın kullanılmış olması, bu görüşte etken olabilir. Milattan önceki Mısır tarihi ile ilgili belgelerin okunabilmesi ancak, on dokuzuncu yüzyılda Hiyerografi yazısının çözülmesi ile birlikte mümkün olmaya

¹⁸ <http://en.wikipedia.org/wiki/Hyksos>.

¹⁹ Taberi, Ebû Cafer Muhammed İbn Cerir, *Câmu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, Beyrut, 1415/1995, XIII, 9; Kurtubi, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensâri, *el-Câmi' Li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Kahire, 1387/1967, IX, 105; Suyûti, Celalüddin Abdurahman b. Ebi Bekr, *ed-Dürrü'l-Mensûr fî Tefsiri'l-Me'sûr*, Beyrut, 1411/1990, IV, 39.

²⁰ Selighson, M, "Amâlika", *Millî Eğitim İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1965, I, 392; Kurt, s. 27-28.

²¹ Zemahşeri, II, 345.

²² Tekvin, 41/1,7, 8, 14 v.d.

²³ Harman, XIII, 118.

²⁴ Kurtubi, IX, 104.

başladığı halde²⁵ Kur'ân'ın, tarihin karanlıklarına gömülü bu gerçeği on iki asır önce bildirmesi, onun i'câzına bir örnektir.²⁶

B. Kur'ân ve Kitâb-ı Mukaddes'e Göre Yûsuf Kıssasının Safhaları

Kur'ân'da geçen Yûsuf kıssasını, yedi safhaya ayırarak Kitâb-ı Mukaddes'teki kıssayla mukayese etme düşüncesindeyiz

1. Hz. Yûsuf'un Rüyası

Hz. Yakûb'un on iki oğlu vardı. Ancak Hz. Yakûb, Yûsuf'u diğerlerinden daha çok seviyordu. Büyük kardeşler, bu sevginin farkında oldukları için onu kıskanıyorlar ve ondan nefret ediyorlardı. Bir gece Yûsuf, bir rüya görmüş ve uyandığında bu rüyayı babasına anlatmıştı. Bu olay şu âyetlerle haber verilir: “*Yûsuf babasına 'Babacığım! Rüyamda on bir yıldız, güneş ve ayın bana secde ettiklerini gördüm' deyince babası, 'Yavrucuğum! Rüyanı kardeşlerine anlatma, yoksa sana tuzak kurarlar; çünkü şeytan, insanın apaçık bir düşmanıdır. Rabbin, seni böylece rüyadaki gibi seçecek, sana rüyaları/ olayları (te'vîli'l-ahâdis) yorumlamayı öğretecek; daha önce ataların İbrâhim'e, İshâk'a nimetlerini tamamladığı gibi sana da tamamlayacak' demişti*”.²⁷

Bu âyet grubu içinde yer alan *te'vîli'l-ahâdis* tamlamasındaki *el-ahâdis* (*tekili: hadîs*) kelimesi sadece rüyalar anlamına değil, “dini hükümleri ve olaylardaki Allah'ın kudret ve hikmetini anlamak” anlamına da gelir.²⁸

Kur'ân'da buraya kadar anlatılanlarla Kitâb-ı Mukaddes'te anlatılanlar arasında bazı farklar olduğu göze çarpar. Kitâb-ı Mukaddes'e göre, Yûsuf iki rüya görmüştür. Bunların ilkinde, kardeşleriyle bir tarlada ekin destelediklerini, kendi yaptığı des-

²⁵ Eski Mısır tarihin ait belgelerin yazıldığı Hiyerografi yazısı, milattan sonra dördüncü yüzyıldan sonra artık kullanılmadığı için bu yazı unutulmuş, ancak 1822'de arkeologlar tarafından çözülebilmiştir. Bu bakımdan, eski Mısır tarihi, 1822'den sonra gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. (Meydan Larousse, İstanbul, 1971. V, 919)

²⁶ Uveysir, Abdulhalim, *el-İcâzü't-Târihi ve'l-Edeb'i ve't-Terbevi (fî Sûreti Yûsuf)*, Mısır, 1427/2006, s.7-9. Kitâb-ı Mukaddes'te bu hükümdar hakkında iki yerde “kral” (Tekvin, 40/1, 5) diğer yerlerde “firavun” (Mesela bkz. Tekvin, 37/36; 39/1; 40/2,7, 11) unvanı kullanılmış olması, bu kıssanın geçtiği Tekvin'in farklı kişiler tarafından yazıldığını gösterir. (Kurt, s. 43-44.)

²⁷ Yûsuf, 12/4-6.

²⁸ Râzî, XVIII, 89-90.

tenin ayağa kalktığını, kardeşlerinin yaptıkları destelerinse, bu destenin etrafını çevreleyerek ona eğildiklerini görmüş ve bu rüyayı kardeşlerine anlatmıştı. Kardeşleri de bu rüyayı, onun kendilerine üstün olacağı şeklinde yorumlamışlardı. Yûsuf'un gördüğü ikinci rüya ise, Kur'an'da anlatılan rüyadır. Ancak Kitâb-ı Mukaddes'te Yûsuf'un, gördüğü rüyayı hem babasına ve hem de kardeşlerine anlattığı ve babasının, bu rüyayı dinledikten sonra Yûsuf'u azarlayarak, "Ben, anan ve kardeşlerin sana eğilecek miyiz?!" dediği bildirilmektedir.²⁹

2. Yûsuf 'un Kuyuya Atılışı ve Mısır'da Satılışına Kadar Geçen Safha

Bu safhadaki olaylar özetle şu şekilde gelişmiştir: Büyük kardeşler, babalarının sadece kendileriyle ilgilenmesi maksadıyla, Yûsuf'u öldürmek veya onu bir yere atarak ondan kurtulmayı planlarlar. Ancak içlerinden biri, "*Yûsuf'u öldürmeyin, onu bir kuyunun derinliklerine atın. Böyle yaparsanız yolculardan bir onu bulup alır*" der.³⁰

Kardeşleri, Yûsuf'tan kurtulmak için bir plan kurarak babalarına, eğlenmesi için Yûsuf'u kıra götürmek istediklerini söylerler. Babaları, Yûsuf'a kurtlardan gelebilecek bir zarardan endişe eder ve onu göndermek istemez. Ancak onlar, Yûsuf'u koruyacakları hakkında teminat vererek onu alıp kıra götürürler. Aralarında ittifak ettikleri şekilde Yûsuf'u bir kuyuya atıp gömleğini de bir hayvanın kanına bulayarak, ağlaya ağlaya ellerindeki kanlı gömlekle akşamleyin babalarının yanına dönerler ve "Yûsuf'u kurt yedi" derler.³¹

Kitâb-ı Mukaddes'e göre Hz. Yakûb; Yûsuf'u, kardeşlerinin otlatmakta oldukları sürüyü kontrol amacıyla kıra göndermiş, Yûsuf da araya araya kardeşlerini bulmuştur. Kardeşleri, onun geldiğini görünce, o anda onu kuyuya atmayı planlamışlar ve bunu gerçekleştirmişlerdir.³² Kitâb-ı Mukaddes'te anlatılan bu olay, Hz. Yakub'un hatalı olduğu izlenimi vermektedir. Çünkü o, oğullarının kıskançlıklarını bildiği halde, tedbirsizlik ederek biz-

²⁹ Tekvin, 37/5-11.

³⁰ Yûsuf, 12/8-10.

³¹ Yûsuf, 12/11-17.

³² Tekvin, 37/12-17.

zat Yûsuf'u kendisi kıra göndermiştir. Halbuki Kur'ân'da bildirildiğine göre Hz. Yakub, Yûsuf'un kıra gidişinin doğuracağı kötü sonucu önceden sezdiği için bunu engellemeye çalışmış, ancak oğullarının yaptıkları ısrar ve Yûsuf'u koruyacakları hakkında verdikleri garanti sonucu buna istemeden razı olmuştur.³³

Kur'an'a göre bundan sonra olaylar şöyle gelişir: Kuyunun yanında konaklayan kafileden biri, su çekmek için kovasını kuyuya daldırır ve bu kovaya tutunan Yûsuf'u böylece dışarı çıkarır. Bundan sonra kafiledelikler, Yûsuf'u Mısır'a götürüp köle olarak az bir fiyata satarlar.³⁴ Hz. Yûsuf'un Mısır'da satılışı şu âyetle haber verilmektedir: “Onu, yanlarında alıkoymak istemedikleri için ucuz fiyata, birkaç dirheme sattılar (şerev)”.³⁵ Buradaki *şerev* (*sattılar*) fiilindeki zamirin mercii mübhem olduğu için müfessirler, bu zamirle kimlerin kastedildiği konusunda bazı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu görüşlere göre, *şerev* fiilindeki çoğul zamir kervandakilere, yahut Yûsuf'un kardeşlerine ait olabilir. Bu zamirin Yûsuf'un kardeşlerine ait olması ihtimalini savunanlar, bunu şu rivâyete dayandırır: “Yûsuf'un kardeşlerinden biri, daha sonra dönüp kuyuya bakmıştı. Orada Yûsuf'u göremeyince kardeşlerine bu durumu haber vermiş ve onlar da kervanın izini sürerek kervana yetişmişlerdi. Daha sonra kervandakilere, kuyudan çıkardıkları bu çocuğun, kendilerinin kölesi olup kaçtığını söylemişler ve onu ucuz bir fiyata satmışlardı. Yûsuf da, öldürülmek korkusuyla gerçeği söyleyememişti.”³⁶ Bu rivâyet mantıken doğru olmakla birlikte, tarihî bir veriye ve bir hadise dayanmamakta ve bu bakımdan doğruluğu kuşku uyandırmaktadır. Ancak bu rivâyetin, şimdi vereceğimiz Kitâb-ı Mukaddes'e âit bilgilerden kısmen etkilenmiş olması söz konusu olabilir.

Kitâb-ı Mukaddes'e göre kardeşleri, İsmâîlî tacirlerin geldiklerini görmüşler, Yûsuf'u bunlara satmanın daha kârlı bir iş olduğunu düşünerek onu kuyudan çıkarmaya karar vermişlerdi. Ancak, kuyuya geldiklerinde, onun orada olmadığını görmüşler-

³³ Deccânî, Zâhiye Râgıb, *Yûsuf fî'l-Kur'âni'l-Kerim ve't-Tevrât*, Beyrut, 1415/1994, s. 163.

³⁴ Yûsuf, 37/19.

³⁵ Yûsuf, 12/20.

³⁶ Râzî, XVIII, 106-107; Beydâvî, Kâdî Nâsırüddin Ebû Saîd Abdullah b. Ömer **Hata! Yer işareti tanımlanmamış.**, *Envârü't-Tenzil ve Esrârü't-Te'vil*, İstanbul, tsz. I, 479; Suyûtî, IV, 17.

di. Çünkü, daha önce oradan geçmekte olan Midyânî tacirler, onu bularak kuyudan çıkarmış ve İsmâîlî tacirlere satmışlardı.³⁷

Kur'ân'a göre, Yûsuf'u kurt yediği Hz Yakûb'a haber verilince, son derece üzölmüş, bununla birlikte Allah'a teslimiyet içinde, oğullarına şu karşılığı vermişti: “Sizi nefsiniz bir iş yapmaya sürükledi. Artık bana güzelce sabır gerekir. Anlattıklarınıza ancak Allah'tan yardım dilenir”.³⁸.

Bu âyetten Hz Yakûb'un, Yûsuf'u kurdun öldürdüğüne inanmadığı ve oğullarının ona bir kötölük yaptığı sonucuna vardığı anlaşılmaktadır. Kitâb-ı Mukaddes'te ise Hz. Yakûb'un, kanlı gömleği görür görmez, “Bu oğlumun entarisidir. Kendisini kötü bir canavar yemiştir. Yûsuf mutlaka parçalanmıştır” demiş olduğu haber verilir. Yine Hz. Yakûb'un, bu haberin ardından, elbisesini parçaladığı ve beline çul sararak oğluna yas tuttuğu anlatılmaktadır.³⁹ İslâm'a göre; matem tutmak, ağlamak bir mümin için⁴⁰ normal bir durum olmakla birlikte, bağırp çağırarak, saçını başını yolarak matem tutmak doğru bir davranış değildir. Çünkü bu şekil bir matem, câhiliye adetlerindedir.⁴¹ Hz. Yakûb'un böyle bir şeyi yapması İslâm açısından kabul edilemez.

İsrailî haberleri nakletmekle meşhur olan Vehb b. Münebbih (ö. 116/734), bu sahne ile ilgili kaynağı ne olduğu bilinmeyen şu haberi nakletmektedir: “Hz. Yûsuf'un kardeşleri, onu sattıklarında kervandakilere bir satış senedi vermişlerdi. Hz. Yûsuf, kendisine yaptıkları kötölüklere rağmen yine de onlara dualarla veda etmişti. Kervan, annesinin kabrinin yanından geçerken o, kabre koşmuş ve üzerine eğilerek başından geçenleri annesine hitaben ağlaya ağlaya dile getirmişti. Kervanda onu gözetlemekle görevli olan biri de öfkelenerek ona vurmuş, bunun üzerine gökteki melekler ağlamaya başlamışlardı. Cebrâil de inerek ona, eğer isti-

³⁷ Tekvin, 37/18-36.

³⁸ Yûsuf, 12/18.

³⁹ Tekvin, 37/34.

⁴⁰ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil, *el-Câmi'u's-Sahih*, İstanbul, 1992, Cenâiz, 44; Ebû Dâvûd Süleyman b. Eş'as, *es-Sünen*, İstanbul, 1992, Cenâiz, 34; İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid, *es-Sünen*, İstanbul, 1992, Cenâiz, 53

⁴¹ Buhârî Cenâiz, 36; İbn Mâce, Cenâiz, 51; Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, *es-Sünen*, İstanbul, 1992, Cenâiz, 23; İbn Hanbel, Ahmed, *el-Müsned*, İstanbul, 1992, I, 45; II, 196.

yorsan buranın altını üstüne getireyim demiş, o da acele etmemesini, Allah'ın da Halîm olduğunu söyleyerek onu bu işten vaz geçirmişti. Fakat Cebrâîl'in öfkesinden güneş tutulmuştu. Daha sonra kervandakiler, güneş tutulmasının sebebinin, Yûsuf'a yapılan bir kötülük olduğu kanaatine varıp ondan af dilemişler ve bunun üzerine güneş tekrar doğmuştu".⁴² Kur'an'da Hz. Yûsuf'un annesi, altıncı safhada anlatılacağı gibi Yûsuf, Mısır'da vezir olduktan sonra da sağdı. Çünkü Hz. Yûsuf, tüm ailesini yanına getirttiği zaman, ana ve babasını tahtına çıkarmıştı.⁴³ Halbuki bu haberde, Hz. Yûsuf'un annesinin daha çocukken ölmüş olduğu belirtilmektedir. Aslında bu haberdeki bu husus, Kitâb-ı Mukaddes'le son derece uyumludur. Çünkü Kitâb-ı Mukaddes'e göre Hz. Yusuf'un annesi, çok uzun yıllar önce Kenan iline gelirken yolda Bünyamin'i doğurduktan sonra ölmüş ve oraya gömülmüştü.⁴⁴

Rivâyetlere göre Hz. Yûsuf'u Mısır'da satın alan şahıs, o dönemki Mısır hükümdarının vezirlerinden biri⁴⁵ olup adı, Kıtfir veya Itfir'dir.⁴⁶ Kitâb-ı Mukaddes'te ise bu şahsın adı Potifar⁴⁷ olarak geçmektedir. Itfir veya Kıtfir kelimeleri, ses yakınlığı sebebiyle Potifar kelimesinin Arapçalaştırılmış bir şekli olmalıdır.

3. Hz. Yûsuf'un, Zindana Atılışına Kadar Geçen Safha

Kur'an'da onun, Mısır'a ilk gelişi, şöyle haber verilmektedir: *"Mısır'da onu satın alan kimse karısına şöyle demişti: 'Ona güzel bak, belki bize bir faydası olur veya onu evlat ediniriz'. Biz böylece Yûsuf'u o yere yerleştirdik; ona rüyaların nasıl yorumlanacağını (te'vîlî'l-ahâdis) öğrettik. Allah, işinde hâkimdir, fakat insanların çoğu bunu bilmezler. Ergenlik çağına gelince ona hikmet ve bilgi verdik. İyi davrananları böyle mükafatlandırırız".*⁴⁸

⁴² Kurtubî, IX, 105.

⁴³ Yûsuf, 12/100.

⁴⁴ Tekvin, 35/19.

⁴⁵ Kurtubî, XV, 80. İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmâil el-Kureşî, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, Beyrut, tsz., I, 189; **Kasasü'l-Enbiyâ**, Kahire, tsz, 237; Kurtubî, XV, 80.

⁴⁶ Taberî, XIII, 229, 308; Zemahşerî, 309, Kurtubî, IX, 104.

⁴⁷ Tekvin, 39/1.

⁴⁸ Yûsuf, 12/21-22. *Te'vîlî'l-ahâdis* tamlamasının, "rüya yorumlamak" anlamı dışındaki anlamları için bkz. Hz. Yûsuf'un gördüğü rüya safhasındaki Hz. Yakûb'un sözlerini haber veren âyet (Yûsuf, 12/6) ve açıklaması.

Yûsuf gençlik çağına geldikten sonra vezirin karısı, Yûsuf'a göz kor ve onu, kimsenin evde olmadığı bir zamanda gayr-ı meşru ilişkiye çağırır. Yûsuf, “Allah’a sığınırım. Doğrusu, senin kocan, benim efendimdir, bana iyi baktı. Şüphesiz haksızlık yapanlar, başarıya ulaşmazlar”⁴⁹ diyerek bu çirkin teklifi şiddetle geri çevirir ve kapıya doğru koşar. Kadın da, elinden kaçırmamak için onu gömleğinin arkasından çeker ve gömlek yırtılır. Tam o esnada kadın, karşısında kocasını görür. Kendisini temize çıkarmak için, Yûsuf’un, kendine saldırdığını ve bu yüzden de onun cezalandırılması gerektiğini söyler. Hz. Yûsuf, kendinin suçsuz olduğunu söyler. Koca da, bu olay hakkında kadının akrabalarından birinin görüşüne başvurur. O şahıs, “Eğer gömlek önden yırtılmışsa kadın doğru söylemiştir; erkek yalancılardandır. Şayet gömlek arkadan yırtılmışsa kadın yalan söylemiştir; erkek doğrulardandır” diyerek olayı çözer. Böylece vezir, Yûsuf’un masum olduğunu anlar.⁵⁰ Tefsirlerde, bu kadının adının, Râil olduğu nakledilmektedir.⁵¹ Onun isminin Zeliha/Züleyha olduğu da söylenmekteyse de, bu onun ismi değil, lakabı olabilir.⁵²

Kitâb-ı Mukaddes’te bu safhayla ilgili anlatılanların Kur’ân’da anlatılanlara oldukça yakın olduğu düşünülebilir. Ancak Kitâb-ı Mukaddes’te kadının, bu teklifi defalarca yaptığı, Hz. Yûsuf’un da bu teklifi her seferinde reddettiği, en son olayda da kadının, Hz. Yûsuf’un elbisesine yapıştığı, elbisenin elinde kaldığı anlatılır. Bundan daha önemlisi bu esnada kadın, Kur’ân’da anlatıldığı gibi, kocasıyla kapıda karşılaşmamıştır. O, özellikle ev halkını çağırarak Yûsuf’un kendisine tecavüz etmek istediğini söylemiş, elindeki gömleği de buna delil getirmiştir. Ayrıca, gömleğin arkadan yırtılmasından hareketle, kadının akrabalarından birinin yaptığı hakemlikten Kitâb-ı Mukaddes’te hiç söz edilmemektedir.⁵³

Kitâb-ı Mukaddes’e göre, Yûsuf’un karısına tecavüze yeltendiğini işiten vezir, şiddetle öfkelenmiş, Hz. Yusuf’u hemen zindana attırmıştır.⁵⁴ Halbuki Kur’ân’a göre, vezir, karısının

⁴⁹ Yûsuf, 12/23.

⁵⁰ Yûsuf, 12/24-29.

⁵¹ Taberî, XIII, 228, 229; Kurtubî, IX, 104.

⁵² İbn Kesir, *el-Bidâye*, I, 189;

⁵³ Tekvin, 39/7-23.

⁵⁴ Tekvin, 39/19.

suçlu olduğunu anladığı için Yûsuf'a ve karısına şöyle demişti: “Yûsuf, sen bundan kimseye bahseteme, (karısın dönerek) sen de günâhının bağışlanmasını dile. Çünkü suçlulardansın!”⁵⁵

Kur'an'da Hz. Yûsufun zindana atılması şu olaydan sonra gerçekleşmiştir: Şehrin bazı kadınları, bu olayı işitmişler ve vezirin karısını kınamaktadırlar. Vezirin karısı bunun üzerine, o kadınları davet ederek bir ziyafet hazırlar ve ellerine keskin birer bıçak verir. Tam Yûsuf içeri girdiğinde, kadınlar onun güzelliği karşısında büyük bir şaşkınlıkla ellerini keserler.⁵⁶ Bunun üzerine vezirin karısı onlara şöyle der: “İşte beni yerdığınız budur. Ben onun olmak istedim, fakat o, iffetinden dolayı bundan sakındı. Emrimi yerine getirmezse, kesinlikle hapse atılacak ve kahra uğrayanlardan olacaktır.”⁵⁷ Buna Yûsuf'un cevabı şu olur: “Rabbim! Hapis benim için bunların benden istediklerinden daha iyidir. Eğer onların tuzaklarını benden uzaklaştırmazsan, onlara meyleder ve cahillerden olurum.”⁵⁸ Bundan sonra Hz. Yûsuf hapse atılır. Hz. Yûsuf'a zina teklifi, aslında vezirin karısından geldiği halde, âyette *bunların benden istediklerinden* ifadesinde çoğul zamirlerin kullanılmasının sebebi, oradaki kadınların Hz. Yûsuf'a, vezirin karısının isteğini kabul ettirme çabaları⁵⁹ olabilir. Kitâb-ı Mukaddes'te vezirin karısının, diğer kadınlara verdiği ziyafetten ve bu arada geçen olaylardan kesinlikle söz edilmez.

Şu âyeti tefsire yönelik rivâyetlerin, Kur'an'ın özümüyle son derece çelişkiler taşımakta olduğu görülür. “Kadın, kesinlikle Yûsuf'a karşı istekliydi. Rabbinden bir bürhân (delil) görmemiş olsaydı, neredeyse Yûsuf da o kadını isteyecekti (hemme bihâ). İşte ondan kötülüğü ve fuhşu böylece engelledik. Doğrusu o, bizim çok samimi kullarımızdandı.”⁶⁰ Bu âyetle ilgili rivâyetlerde, “neredeyse Yûsuf da o kadını isteyecekti (hemme bihâ) ifadesi, Hz. Yûsuf'un bu çirkin fiile niyet ve azmetmesi olarak tefsir edilmiş ve şunlar söylenmiştir: “Cafer-i Sâdık, Hz. Ali'nin şöyle dediği rivâyet etmektedir: Hem o kadın Yûsuf'la, hem de Yûsuf o kadınla birlikte olmaya kastetmişlerdi. Yûsuf'un o kadınla olma kasdı, kuşağını çözmesi şeklinde kendini göstermişti”; “İbn Abbas'ın

⁵⁵ Yûsuf, 12/29.

⁵⁶ Yûsuf, 12/30-32.

⁵⁷ Yûsuf, 12/32.

⁵⁸ Yûsuf, 12/33.

⁵⁹ Râzi XVIII, 130-131; Beydâvi, I, 483.

⁶⁰ Yûsuf, 12/24.

şöyle dediği rivâyet edilir: Kadın sırt üstü yattı. Yûsuf da elbisesini çıkararak o kadının iki bacağı arasına oturdu".⁶¹

Bu âyette Hz. Yûsuf'un zina işlememesine, "Rabbi katından gördüğü bürhân" gerekçe olarak gösterilmektedir. Bu konuda şu rivâyetler yapılır: "İbn-i Abbas'a isnad edilen bir rivâyete göre Yûsuf, kadına yaklaşmaya kastettiğinde, 'Sakin ha, sakın!' diye bir ses işitti aldırmadı, Sonra, Hz. Yakûb'un hayâlini gördü, o parmaklarını ısıırıyordu; ama yine aldırmadı. Hz. Yakûb, Yûsuf'un göğsüne vurunca şehveti, Hz. Yakûb'un parmaklarının ucundan çıkıp gitti". Bir başka rivâyette, "O esnada kadın, inci ve yakut kakmalı bir puta doğru gitti ve üzerini bir bezle örttü. Bunun üzerine Yûsuf, 'Niye böyle yaptın?' diye sordu. O , 'Ben, putumun bir günâh işlerken beni görmesinden utanırım' dedi. Yûsuf da, 'Sen, aklı olmayan bir puttan utanırken, ben nasıl olur da herkesin yaptığını gören ilâhımdan utanmam dedi.'"; "Yûsuf, Hz. Yakûb'un hayâlini gördüğü halde aldırmadı. Neticede Cebrâil, onu geri iteleyince bütün şehveti kaybordu". Bazı rivâyetlerde de, tam kadınla ilişki kuracağı sırada, gözü önüne Kur'ân'daki bazı âyetlerin getirildiği ve bunun üzerine zinadan geri durduğu haber verilmektedir. Bu âyetler, "Allah tarafından her yapılanın görülüp melekler tarafından bunların yazıldığı" (Yûnus, 10/61-62; Ra'd, 13/33, İnfitâr, 82/10-12;) ve "zinanın haram olduğunu bildiren" (İsrâ, 17/32) âyetlerdir. ⁶²

Bu rivâyetlerin bazılarının, İbn Abbas ve Hz. Ali gibi, ashâbın en üst tabakasına mensup olan kimselere dayandırılması, üstelik aynı olay hakkında bu kadar farklı rivâyetin gelmesi son derece düşündürücüdür. Müfessirler, bu tür rivâyetlerin tamamen bâtil olduğunu söylemekte ve özellikle Râzî (ö. 606/1209) bu konuda uzun uzadıya durmaktadır. Zemahşeri (ö. 537/1142) ve Râzî, bu tür haberlerde Haşviyye'nin⁶³ rolü olduğunu belirt-

⁶¹ Zemahşeri, II, 312; Râzî XVIII, 115; Suyûtî, IV, 22-23. Ebussuûd, Muhammed b. Muhammed, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâye'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Beyrut, 1411/1990, IV, 266.

⁶² Bu rivâyetler ve diğerleri için bkz. Taberî, XII, 239-250; Zemahşeri, II, 312. 312; Râzî, XVIII, 115, 119-120; Suyûtî, IV, 22-24; Ebussuûd, IV, 266.

⁶³ Haşviyye, kaba bir mücessime telakkisi yanında, Hz. Peygambere atfedilen bütün rivâyetleri hiçbir tetkike tâbi tutmadan hadis diye kabul eden bir fırkadır. Bu bakımdan isrâiliyât olarak isimlendirilen diğer din mensuplarına

mektedirler.⁶⁴ Râzî, Kur'ân kıssaları ile ilgili haberlerin bazılarının, peygamberlere günâh isnat eden bir nitelik taşıdığını ve sadece bir takım rivâyet zincirlerine dayandırılarak bunların kabul edilebilir olduğunu söylemenin mümkün olmadığını belirtir. O, Yûsuf kıssası ile ilgili üstteki rivâyetleri eleştirirken şunları söylemektedir. “Bu Haşviyye'nin pis niyetlerindedir. Bu rivâyeti (ve benzerlerini de) güvenilir hiçbir kitap doğrulamamıştır. Bilakis onlar, Kur'ân'ın zahiri anlamını tahrif etmek çabasıyla bunu uydurup dine sokmuşlardır”.⁶⁵ İbn Kesir (ö. 774/1373) de bu rivâyetlerin, Ehl-i Kitab'ın kitaplarından alındığını,⁶⁶ bunlardan uzak durmanın en iyi bir yol olduğunu ve müminlere düşenin, Hz. Yûsuf'un masum olup Allah'ın onu koruduğuna inanmak olduğunu, söylemektedir.⁶⁷

Yine Zemahşeri ve Râzî; Hz. Âdem, Hz. Yûnus ve Hz. Dâvud gibi bazı peygamberlerde vuku bulan küçük hatalar (zelle) dışında, onların büyük günâhlardan masum olduklarına işaret ederek, Hz. Yûsuf konusunda zellenin bile söz konusu olmadığını, eğer olsaydı, söz konusu peygamberler gibi, onun da bu konuda Allah'a istiğfar etmiş olduğu Kur'ân'da yer alırdı demektedirler.⁶⁸ Râzî, faydadan uzak bu haberlere tefsirinde doğru olduğu iddiasıyla yer veren Vahidi (ö. 468/1075)'yi de kınar.⁶⁹ Râzî, İblis'in, “Allah'ın samimi kullarını yoldan çıkaramayacağını”⁷⁰ itiraf ettiğini ve bunun da “samimi kullardan”⁷¹ olan Hz. Yûsuf'u da saptıramayacağını kabul etmiş olduğu anlamına geldiğini belirtir. Buna rağmen, cahillerin, bu çirkinliği Hz. Yûsuf'a nispet ettiklerini söyleyerek sözünü şöyle tamamlar: “Eğer onlar, Allah'ın dinine bağlı olduklarını iddia ediyorlarsa, Allah'ın şahitliğini kabul etsinler. Eğer İblis'in tâbileri iseler, onunun, (Hz. Yûsuf'da dahil

ait asılsız haberleri aktarmada son derece etkili olmuşlardır. (Yurdagür, Me-tin, “**Haşviyye**”, *DİA*, İstanbul, 1997, XVI, 426-427)

⁶⁴ Zemahşeri, II, 312; Râzî XVIII, 117, 119.

⁶⁵ Ebussuûd, IV, 267.

⁶⁶ İbn Kesir, *el-Bidâye*, I, 190; *Kasasü'l-Enbiyâ*, 339.

⁶⁷ İbn Kesir, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, Kahire, 1408/1988, IV *Tefsir*, II, 478; *el-Bidâye*, I, 190; *Kasasü'l-Enbiyâ* s. 339.

⁶⁸ Zemahşeri, II, 312; Râzî, XVIII, 117, 119.

⁶⁹ Râzî, XVIII, 115.

⁷⁰ Hicr, 15/40.

⁷¹ Yûsuf, 12/24.

olmak üzere) Allah'ın samimi kullarını azdıramayacağı hususundaki yaptığı bu şahitliği kabul etsinler".⁷²

Kur'ân'a göre, peygamberler, küçük hatalar (zelle) dışında, Allah'a asla isyan etmedikleri halde, Hz. Yûsuf'un bu rivâyetlere göre, kendisine gelen uyarılara aldırması, şehvetinin kesilmesi sonucu bu fiilden uzak durması kabul edilemez bir durumdur. Eğer durum bu rivayetlerdeki gibi olsaydı, Hz. Yûsuf'un zina işlememiş olması övgüye değer bulunarak onun, *ihlaslı/samimi kullardan biri olarak*⁷³ nitelenmesi bir anlam taşır mıydı? ⁷⁴ Bu durum, onun takvası konusunda üstünlük sayılabilir miydi? Kur'ân bize, onun bu davranışını örnek olarak gösterir miydi? Aslında "*Rabbinden bir bürhân (delil) görmemiş olsaydı*" ifadesi bu rivâyetlerdeki gibi, Hz. Yûsuf'un şehvî yönden iktidarsız hâle getirilişi değil, aksine zinanın, Allah'ın en çok çirkin gördüğü fiillerden olduğunu bilmesinden kaynaklanmaktadır.⁷⁵ Âyetteki "*hemme bihâ*" ifadesi, onun bu işe niyetlenmiş olarak azmetmesi değil de, yaratılışındaki bu meyil dolayısıyla, irâde dışında kalbe ilk gelen bir durumu açıklamaktadır. İnsan ise, irâde dışı olaylardan sorumlu değildir.⁷⁶ Ayrıca Hz. Yûsuf, zina işlemeye bu derece kararlıysa, neden kapıya kaçmış ve neden gömleği arkadan yırtılmıştır?

Bu âyetin, "*Rabbinden bir bürhân (delil) görmemiş olsaydı*" ifadedeki, *rea (gördü)* fiili, sadece bir duyum olan gözle değil, ayrıca akıl ve tefekkürle de idrak etmek anlamına gelir.⁷⁷ Nitekim Ebussuûd (ö. 982/1574) da, Hz. Yûsuf'un "*Rabbinden görmüş olduğu bürhânı*", gözüyle görmesi olarak değil de, aynel-yakın derecesinde her olayın hakikatini ve bu arada zinanın çirkinliğini bilmesi⁷⁸ olarak tefsir etmektedir. Sözü geçen ifadedeki *rea (gör-*

⁷² Râzî XVIII, 117.

⁷³ Yûsuf, 12/24.

⁷⁴ Zemahşerî, II, 312;. Râzî XVIII, 117

⁷⁵ Râzî, XVIII, 119.

⁷⁶ İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh, **Ahkâmü'l-Kur'ân**, Beyrut, tsz, 1082; Kurtubî, IX, 111. *Hemme bihâ* ifadesiyle, Yûsuf'un kalbindeki, tabiatından gelen ve bu yüzden de kast ve irâde ile ilgisi olmayan, bir meylin kastedilmiş olması hakkında ayrıca bkz. Zemahşerî, II, 311.

⁷⁷ Isfahani, s. 188.

⁷⁸ Ebussuûd, IV, 266.

dü) fiilini ve *bürhân* kelimesini bu derece maddileştiren rivâyetler, Haşviyye'nin teccîm zihniyetinin bir sonucu olmalıdır.

Hz. Yûsuf'un gördüğü *bürhân*/delilin, zinanın Allah'ın en büyük haramlarından olduğunu bilmesi anlamına geldiği şu âyetten de anlaşılır: “*Ergenlik çağına gelince o (Yûsuf)'na hikmet (hüküm) ve ilim verdik*”.⁷⁹ Bu âyetteki “*ilim verdik*” ifadesi, onun zinanın haram olmasını bildiği; *hikmet verdik* ifadesi, onun bu bilginin gereği olarak kendisini zinadan koruduğu anlamına gelir. Bilgiye, “nazari hikmet”, bu bilgileri uygulama alanına geçirmesi “amelî hikmet” denir. Çünkü “*hüküm ve hikmet*”, ilmin gerektirdiği şekilde insanın nefsinin şer duygular (hevâ)'dan engellemesi demektir.⁸⁰

Aslında, insanın kalbindeki şer meyiller (hevâ), insanın faziletini ortaya koymasına konusunda son derece önemlidir. Çünkü insan, kalbindeki bu meyillere karşı verdiği mücadele ile sınanmış olur. Bu bakımdan Kur'ân-ı Kerim'de, takvaları sebebiyle hevâlarına boyun eğmeyen insanlar, cennetle müjdelenerek övülürler.⁸¹ Nitekim, Hz. Yûsuf'un tabiatında erkeklik his ve kuvveti olmasaydı, bu yasak ilişkiden geri durmasının bir anlamı kalmazdı. Halbuki, tabiatındaki meylin ortaya çıkması için her türlü sebep mevcutken o, sadece Allah'a olan saygısından dolayı o çirkin fiile yönelmemiştir.⁸²

4. Zindan Safhası

Hz. Yûsuf zindandayken, mahkumlardan iki kişi kendisine gelerek birer rüya gördüklerini ve bu rüyaları yorumlamasını ondan isterler. Bu mahkumlardan biri, rüyasında üzüm sıkıldığını; diğeri de, başında ekmek taşırken kuşların onu yediğini gördüğünü söyler. O da, rüyasında üzüm sıkıldığını görenin hükümdara şarap sunacağı, başında ekmek taşıdığını görenin ise asılacağı şeklinde rüyaları yorumlar. Sonunda yaptığı yorumlar çıkar. Hz. Yûsuf, kurtulan mahkuma, durumunu hükümdara anlatmasını ister. Ancak şeytan, bu şahsa Hz. Yûsuf'un durumunu hüküm-

⁷⁹ Yûsuf, 12/ 22.

⁸⁰ Râzî, XVIII, 111; İbnü'l-Arabî, III, 1082.

⁸¹ Nâziât, 79/40-41.

⁸² Elmalılı, M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, İstanbul, tsz, IV, 2855-2856.

darâ anlatmayı unutturur ve sonuçta o, zindanda daha yıllarca kalır.⁸³

Hz. Yûsuf zindanda iken kral, bir gece rüyasında yedi zayıf ineğin, yedi semiz ineği yediğini ve yedi yeşil başakla yedi kuru başak görür. Bu rüyanın yorumunu yaptırmak ister. Kimse bu rüyayı yorumlayamayınca, zindandan kurtulan şahıs, hemen Hz. Yûsuf'u hatırlar ve zindana giderek bu rüyanın yorumunu ondan sorar. Hz. Yûsuf da bu rüyayı o şahsa yorumlayarak, yedi sene bolluk olacağını, peşinden gelen yedi senenin ise kıtlıkla geçeceğini, bolluk yıllardaki mahsulün ihtiyaç dışında kalan kısmının, kıtlık yıllarda yemek için depolanması gerektiğini, sonrada yağmurların yağacağı verimli bir senenin geleceğini söyler.⁸⁴

Zindandaki bu iki kişinin ve hükümdarın rüyaları, Hz. Yûsuf'un bunlara yaptığı yorum hakkında Kur'an'da anlatılanlarla Kitâb-ı Mukaddes'te anlatılanların birbirlerine benzedikleri görülmektedir.⁸⁵ Ancak Kitâb-ı Mukaddes'e göre, mahkumların biri rüyasında, bir asma çubuğundan üç salkımın çıktığını, diğeri de rüyasında, başında ekmek dolu üç sepet taşıdığını görmüştür. Hz. Yûsuf da; bu üç salkımın, o rüyayı görenin üç gün sonra hapisten çıkacağı, üç sepetin de, bunu rüyasında görenin, üç gün sonra asılacağı anlamına geldiğini söylemiştir.⁸⁶ Kitâb-ı Mukaddes'in söz konusu pasajlarının, tefsir kitaplarında da ilgili âyetlerin yorumu amacıyla zikredildiği görülür.⁸⁷ Ayrıca Kur'an'da Hz. Yûsuf'un, zindandaki bu rüyaları yorumlamadan önce rüya sahiplerini tevhide dâvet ettiği haber verilirken,⁸⁸ Kitâb-ı Mukaddes'te bu dâvetten söz edilmez.

Hapisten çıkarak saray hizmetine giren şahıs hükümdara, Hz. Yûsuf'un anlattıklarını haber verince, hükümdar bu yorumu çok beğenir ve Hz. Yûsuf'u kendisine getirmelerini emreder. Haberci, zindana gelip Hz. Yûsuf'a bu daveti iletince o, hemen hükümdarın yanına gitmeyerek vezirin karısının ve ellerini kesen kadınların sorgulanmalarını ve böylece, kendisinin zindana atıl-

⁸³ Yûsuf, 12/35-42.

⁸⁴ Yûsuf, 12/43-49.

⁸⁵ Tekvin, 40/1-23; 41/1-56.

⁸⁶ Tekvin, 9-20.

⁸⁷ Zemahşeri, II, 320.

⁸⁸ Yûsuf, 12/37-40.

masına sebep olan olayın aydınlatılmasını ister.⁸⁹ Kadınlar, Hz. Yûsuf'un bir kötülüğünü görmediklerini söylerken, vezirin karısı, “*Şimdi gerçek ortaya çıktı. Onun olmak isteyen bendim. O ise doğrulardandır*”⁹⁰ der. Hz. Yûsuf da kadınların sorgulanmasını isteme maksadını şöyle dile getirir: “*Maksadım vezire, gıyabında huyânet etmediğimi ve hainlerin tuzaklarını Allah'ın başarıya erdirmediğini bilmesi içindi. Ben nefsimi temize çıkarmam. Çünkü nefis, Rabbim'in merhameti olmadıkça kötülüğü emreder*”.⁹¹

Kitâb-ı Mukaddes'te ise Hz. Yûsuf'un, hükümdarın huzuruna çıkararak bu rüyayı onun huzurunda yorumladığı ve alınacak tedbirleri bizzat bildirdiği nakledilmiştir.⁹² Ayrıca, Kitâb-ı Mukaddes'te Hz. Yûsuf'un, masumiyetinin ortaya çıkması için vezirin karısı dahil olmak üzere diğer kadınların sorgulanmasını istediği ve bu sorgulanmanın yapıldığı ile ilgili hiçbir açıklama bulunmamaktadır.

Şu rivâyet, az önceki bu âyeti (Yûsuf, 12/52), vezirin karısının Hz. Yûsuf'a zina teklif ettiği sahne ile ilişkilendirmektedir. “Hz. Yûsuf, masumiyeti ortaya çıkınca, “*Bu (efendimin) arkasından ona hainlik etmediğimi bilmesi içindir*”⁹³ demiş, o esnada Cebrâil ona görünerek, kadınla baş başa kaldıklarında aralarında geçenleri imâ ederek tariz şeklinde, ‘Ey Yûsuf, o işe yeltenip, şalvarının uçkurunu çözdüğün o gün de mi?!’ demişti. Bunun üzerine Hz. Yûsuf da, ‘*Ben nefsimi tebrie etmem (temize çıkarmam). Çünkü nefis, Rabbimin merhameti olmadıkça, kötülüğü emreder*’.⁹⁴ diye cevap vermişti.”⁹⁵ Bu rivâyetin de, daha önce yaptığımız açıklamalar ışığında, Kur’ân açısından kabul edilemez olduğu açıktır.

Kurtubî (ö. 671/1277)'ye göre Hz. Yûsuf'un, “*Ben nefsimi tebrie etmem (temize çıkarmam)*” demesi, zina fiiline azmetmiş olduğunu itiraf etmiş olması anlamında alınamaz. Onun böyle demesi iki şekilde yorumlanabilir. Eğer o, kadınla baş başa kaldığı esnada henüz peygamber olmamış olsa bile, kendisine “hikmet ve

⁸⁹ Yûsuf, 12/50.

⁹⁰ Yûsuf, 12/51.

⁹¹ Yûsuf, 12/52-53. Bu âyetlerde, bu sözleri söyleyenin, vezirin karısı olabileceği görüşleri de vardır. (Râzî, XVIII, 154, 166; Beydâvî, I, 487)

⁹² Tekvin, 41/14.

⁹³ Yûsuf, 12/52.

⁹⁴ Yûsuf, 12/53.

⁹⁵ Taberî, XIII, 3-6; Râzî, XVIII, 115; Suyûtî, IV, 43.

ilim verilen bir mümindir.”⁹⁶ Bu bakımdan onun, zinaya azmetmiş olması mümkün değildir. Olsa olsa o, “nefsini temize çıkarmadığını” söyleyerek, insan yaratılışında bulunan ve irâde dışında kalbe ilk gelen bir durumu anlatmak istemiştir. İnsan ise, irâde dışı olaylardan sorumlu değildir. Eğer o esnada o peygamber ise yine onun, bu çirkin fiile azmetmesi mümkün değildir ve dolayısıyla onun “nefsini temize çıkarmadığını” söylemesi, bir te-vazua delâlet etmektedir.⁹⁷

Tefsirlerde yer alan rivâyetlere göre vezir, bu olaydan kısa bir süre sonra ölmüş ve hükümdar bu kadını, Hz. Yûsuf'la evlendirmiştir. Hz. Yûsuf, onu bâkire olarak bulmuş ve gerdek gecesi Hz. Yûsuf ona, uzun uzadıya nasihatler etmiştir.⁹⁸ Bu rivâyetlerin içeriği, Kur'ân'ın ortaya koyduğu esaslara ters düş-mese de, gerdek odasındaki bu detaylara nasıl ulaşıldığı hayret vericidir.

5. Vezir Oluşu ve Sonraki Safha.

Kur'ân'a göre, hükümdar bundan sonra, Hz. Yûsuf'u hizmetine alır ve onun kendi nezdinde çok üstün bir mevki olduğunu söyler. Ancak Hz. Yûsuf, sahip olduğu ehliyet dolayısıyla hazinenin yönetimini ister ve bu göreve getirilir. Hz. Yûsuf, bolluk yıllarında bütün ambarları zahire ile doldurtur; kıtlık yılları gelince bu zahireyi halka dağıtmaya başlar. Aynı kıtlık, Hz. Yûsuf'un babasının memleketinde de yaşanmaktadır. Hz. Yakub'un on oğlu, zahire almak için Mısır'a gelerek Hz. Yûsuf'un huzuruna çıkarlar. Hz. Yûsuf, Mısır'a gelen kardeşlerini tanır, ancak bunu belli etmez. Onlara, babalarının yanında kalan tek kardeşi de getirdikleri taktirde, kendilerine yine zahire verileceğini bildirir. Onlar da, aldıkları zahireyle geri dönerek babalarına durumu aktarırlar. Hz. Yakub, Yûsuf'un başına geleni onlara hatırlatarak, benzeri bir olayın en küçük oğlunun (Bünyâmin) başına gelebileceği endişesi içinde olduğunu söyler ve bu yüzden onların teklifini kabul etmez. Ancak, ailenin şiddetli ihtiyaçları sebebiyle diğer oğulların-

⁹⁶ Yûsuf, 12/22.

⁹⁷ Kurtubî, IX, 111.

⁹⁸ Taberî, XIII, 9; Suyûtî, IV, 49.

dan, küçük oğlunu koruyacakları hakkında söz alarak onlarla birlikte onu da Mısır'a gönderir.⁹⁹

Kur'an'da Hz. Yûsuf'un kardeşlerini sadece tanımazdan geldiği ve daha çok zahire vermek için küçük kardeşlerini getirmelerini istediği haber verilirken, Kitâb-ı Mukaddes'te, Hz. Yûsuf'un kardeşlerini casuslukla suçladığı ve bu arada geçen karşılıklı konuşmalar esnasında büyük kardeşlerinin, babalarından ve küçük kardeşlerinden bahsettikleri, Hz. Yûsuf'un da onlardan, casus olmadıklarını ispat etmeleri için küçük kardeşlerini getirmelerini söylediği, ardından da onları önce hapse atıp sonra serbest bıraktığı ve küçük kardeşlerini getirinceye kadar birini rehin tuttuğu anlatılmaktadır.¹⁰⁰

Tefsirlerde yer alan bir rivâyette Hz. Yûsuf'un, onları tanımazdan geldiği halde, Bünyâmin hakkında onların ağzından nasıl bilgi aldığı ve onu nasıl yanına getirttiği konusu işlenir. Bu rivayetin, Kitâb-ı Mukaddes'ten etkilendiği anlaşılmaktadır. Bu rivâyet kısaca şöyledir: "Kardeşleri Hz. Yûsuf'un yanına girdiklerinde onları tanımazdan geldi ve onlara nereden ve ne amaçla geldiklerini sordu. Onlar da, nereden ve ne amaçla geldiklerini söyleyince Hz. Yûsuf onlara 'Siz, ülkemizin içindeki durumu öğrenmeye gelen casuslarsınız?' dedi. Onlar da, casus olmadıklarını, çok saygıdeğer bir babanın oğulları olduklarını, bir kardeşlerinin de babaların yanında olduğunu, babalarının bu kardeşlerini çok sevdiğini, yine babalarının en sevdiği başka bir kardeşlerinin de olduğunu, ancak onu kurtların parçaladığını söylediler. Hz. Yûsuf, çok değerli bir şahsiyet olan babalarının, Bünyâmin'i neden bu denli çok sevdiğini merak etti. Bu yüzden onu yanına getirmelerini istedi".¹⁰¹

Bu olayla ilgili bir başka rivâyet de şudur: "Kardeşleri, Yûsuf'un yanına girdikleri zaman onları tanımazdan geldi. Kralın su kâsesini eline aldı. Sonra ona ard arda vurup ses çıkartmaya başladı. Daha sonra da şöyle dedi: 'Bu cam kâse, sizin hakkınızda bazı haberler veriyor. Sizin, adı Yûsuf olan baba bir kardeşiniz var mı? Babanız onu sizden çok seviyormuş. Siz de onu götürüp kuyuya atmışsınız. Sonra da babanıza, onu kurtların yediğini

⁹⁹Yûsuf, 12/54-68.

¹⁰⁰ Tekvin, 42/9-21. Tefsirlerde bunun nakledildiği görülür. (Mesla bkz. Zemahşeri, II, 330)

¹⁰¹ Taberî, XIII, 10; Suyûti, IV, 10

söylemiş ve ona âit gömleğe sahte bir kan sürerek onu babanıza getirmişsiniz, öyle mi?' Bunun üzerine onlar, kâsenin bunları haber vermesine hayret ederek birbirlerine bakmaya başladılar. Yoksa o, bunları nasıl bilecekti diye düşündüler".¹⁰²

Bu son rivâyet, Kitâb-ı Mukaddes'te bulunmamakla birlikte, bunda yine de Kitâb-ı Mukaddes'in etkisi hissedilmektedir. Çünkü Kitâb-ı Mukaddes'te, Bünyâmin'in çuvalından çıkan kâsenin, Yûsuf'un fal baktığı kâse olduğu şeklinde bir ifade mevcuttur.¹⁰³ Bir peygamber olan Hz. Yûsuf'un fala bakmasının Kur'ân'a göre kabul edilemez bir durum olduğunu ayrıca belirtmek gerekir.

Kur'ân'a göre Hz. Yûsuf, küçük kardeşini, huzuruna girdiğinde bir kenara çeker ona kendisini tanıtır; olacıklardan dolayı korkmamasını söyler. Nihâyet görevlilere, kendine âit değerli bir kâsenin, küçük kardeşi için hazırlanan zahire çuvalının içine konulmasını emreder. Kafile tam yola çıkarken görevliler, vezir (Yûsuf)'e ait bir kâsenin çalındığını ve bu yüzden kafilenin aranaçağını söylerler. Aranan kâse, en küçük kardeşin çuvalı içinde bulunarak o alıkonulmak istenir. Diğer kardeşler, babalarının buna dayanamayacağını, buna karşılık kendilerinden birinin onun yerine alıkonulmasını isterler. Ancak Hz. Yûsuf, bu teklifi kabul etmez.¹⁰⁴

Kitâb-ı Mukaddes'te Hz. Yûsuf'un Bünyâmin'le karşılaşması ve çuvalında Hz. Yûsuf'un kabının bulunması, bunun sonucu kardeşlerin, Bünyâmin'in yerine kendilerinden birinin esir edilmesi ile ilgili çok detaylı fakat, özü itibariyle Kur'ân'dakine benzer anlatımlar bulunmaktadır.¹⁰⁵ Kitâb-ı Mukaddes'e göre, bu sahnenin ardından Hz. Yûsuf, kendisini tanıtip onları affetmiş ve hasretle onlara sarılmıştır.¹⁰⁶ Halbuki Kur'ân'a göre Hz. Yûsuf, bu esnada kardeşlerine kendisini tanıtmaz. Kardeşlerinden en büyüğü, babasına verdiği sözü tutamadığı için, babasının izni oluncaya veya Allah onun hakkında bir hüküm verinceye kadar isteğiyle Mısır'da kalır. Diğerleri yurtlarına dönerler ve babalarına

¹⁰² Taberî, XIII, 41; Suyûtî, IV, 47. Buna benzer bir olayın, Bünyâmin'in yanında olduğu hakkında bir başka rivâyet için bkz. Suyûtî, IV, 11.

¹⁰³ Tekvin, 44/5.

¹⁰⁴ Yûsuf, 12/69-79.

¹⁰⁵ Tekvin, 44/1-34.

¹⁰⁶ Tekvin, 45/1-4, 14-15.

olup biteni anlatırlar. Babalarının gözü bu olay üzerine kör olur.¹⁰⁷ Fakat Hz. Yakûb, “*Ey oğullarım! Gidin, Yûsuf’u ve kardeşini arayın. Allah’ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Doğrusu, kâfirlerden başkası Allah’ın rahmetinden ümidini kesmez.*”¹⁰⁸ der ve onları tekrar Mısır’a gönderir.

Yine Kur’ân’a göre kardeşleri, Hz. Yûsuf’un yanına vardıklarında, ailelerinin düştüğü sıkıntıdan bahsederek kendilerine zahire yardımı yapılması ricasında bulunurlar. Bunun üzerine Hz. Yûsuf, kendisini onlara tanıtır. Kendisine yaptıklarından dolayı onları affettiğini ve onları kınamayacağını bildirir. Sonra, gömleğini çıkararak bunu, babasının gözlerine sürmelerini, böylece gözlerinin açılacağını söyler. Daha sonra da anasını, babasını ve ailesinin diğer fertlerini hep birlikte Mısır’a davet eder.¹⁰⁹

Kitâb-ı Mukaddes’te Hz. Yûsuf’un, babası ve diğer aile fertlerini, hükümdarın emri üzerine Mısır’a davet etmiş olduğu, Yûsuf’un da yiyecek yüklü arabalar ve hayvanlar göndererek tüm ailesini bunlarla Mısır’a getirttiği anlatılmaktadır.¹¹⁰ Kitâb-ı Mukaddes’te, Kur’ân’da haber verildiği gibi, Hz. Yûsuf’un gömleğini göndermesi, babasının Yûsuf’un kokusunu hissetmesi ve gömleği gözlerine sürünce gözlerinin açılması şeklinde hiçbir ifadeye rastlanmaz.

Yine, Kur’ân’a göre Hz. Yakûb, Yûsuf’un hayatından hiç ümidini kesmemiştir. Çünkü Yûsuf’un haberini getiren kabile yaklaşırken, “*Doğrusu ben Yûsuf’un kokusunu duyuyorum. Keşke bana bunamış demeseydiniz*”¹¹¹ demesi üzerine çevresindekiler, onun Yûsuf’un hâlâ hayatta olduğunu ummasını¹¹² garipseyerek, “*Allah’a yemin ederiz ki sen, hâlâ eski şaşkınlığındasın*”¹¹³ demişlerdi. Hz. Yakûb’un, Yûsuf’un hayatından hiç ümit kesmediğini bildiren bir olay da şudur: O, Bünyâmin’in Mısır’da alıkonulmasının ardından da şöyle demişti: “*Ey oğullarım! Gidin, Yûsuf’u ve kardeşini arayın. Allah’ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin.*”¹¹⁴

¹⁰⁷ Yûsuf, 12/80-86

¹⁰⁸ Yûsuf, 12/87.

¹⁰⁹ Yûsuf, 12/88-98.

¹¹⁰ Tekvin, 45/16-28.

¹¹¹ Yûsuf, 12/94.

¹¹² Beydâvî, I, 495.

¹¹³ Yûsuf, 12/95.

¹¹⁴ Yûsuf, 12/100.

Halbuki Kitâb-ı Mukaddes'e göre Hz. Yakûb, Yûsuf'un yaşadığını ve Mısır'da vezir olduğunu işittiğinde donup kalmış ve buna inanmamıştı.¹¹⁵ Onun, Yûsuf'un hayatta olduğuna inanması ise, Yûsuf'un gönderdiği arabaları görmesinden sonra olmuştur.¹¹⁶ Çünkü Hz. Yakûb, Yûsuf'un bir canavar tarafından parçalanmasına Yûsuf'un kanlı gömleğini gördüğü andan itibaren inanmıştı.¹¹⁷

6. Hz. Yûsuf'un Ailesinin Mısır'a Varışı

Kur'ân'a göre; ailesi, Mısır'a vardığında Hz. Yûsuf anne ve babasını tahta oturur; diğer on bir kardeşi ise, Hz. Yûsuf'un önünde secde ederler. O zaman Yûsuf; *"Babacığım, işte bu vaktiyle gördüğüm rüyanın yorumudur. Rabbim onu gerçekleştirdi. Şeytan benimle kardeşlerimin arasını bozduktan sonra, beni hapisten çıkararak, sizi çölden getiren Rabbim, bana pek çok iyiliklerde bulundu. Doğrusu Rabbim, dilediğine lütuflukardır. O şüphesiz, Alîm (bilen)'dir, Hâkimdir"*¹¹⁸ der. Bu şekilde İsrailoğulları, Filistin'den Mısır'a gelip yerleşmiş olur.

Kitâb-ı Mukaddes'te bu safhada kardeşlerinin Hz. Yûsuf'a secde ettiklerinden bahsedilmez. Kardeşlerinin ona secde etmeleri, yiyecek almak için ilk geldiklerinde¹¹⁹ ve Hz. Yakûb'un ölümünden sonra olmak üzere iki kez vuku bulmuştur. Onların Hz. Yakûb'un ölümünden sonra secde etmeleri, Yûsuf'un intikam duygusunun yeniden canlanıp kendilerine kötülük yapacağı endişesine kapılmaları ve bu yüzden yeniden af dilemelerine dayandırılmıştır.¹²⁰ Ayrıca Kitâb-ı Mukaddes'te, Hz. Yusuf'un annesinin Mısır'a geldiğinden söz edilmez.¹²¹ Çünkü Kitâb-ı Mukaddes'e göre annesi, o daha çocukken ölmüştü.¹²²

7. Yûsuf Kıssasının Sonu

Kur'ân'daki Yûsuf kıssası, Hz. Yûsuf'un Allah Teâlâ'ya şu münacatıyla son bulur: *"Rabbim, bana hükümranlık verdin, rüya-*

¹¹⁵ Tekvin, 45/26.

¹¹⁶ Tekvin, 45/27-28.

¹¹⁷ Tekvin, 37/33.

¹¹⁸ Yûsuf, 12/100.

¹¹⁹ Tekvin, 42/7.

¹²⁰ Tekvin, 50/15-18.

¹²¹ Tekvin, 46/29-30.

¹²² Tekvin, 35/19.

ların yorumunu öğrettin. Ey göklerin ve yerin yaratanı! Dünya ve âhirette koruyanım sensin! Benim canımı, Müslüman olarak al ve beni iyilere kat!".¹²³

Kitâb-ı Mukaddes'te ise, Hz. Yakûb'un ailesinin Mısır'a gelen fertlerinin isimleri; Firavun'un, Yûsuf'un akrabalarına Mısır'da sağladığı geniş imkânlar, Hz. Yakûb'un ölümü yaklaştığı esnada oğullarını sesleyip onlara yaptığı konuşma ve nihâyet vefat edince, Hz. Yûsuf'un onu götürüp Kenan diyarına defnetmesi uzun uzadıya anlatılmaktadır.¹²⁴

C. Dil ve Üslup Yönünden Mukayese

Kur'an'ın sahip olduğu bütünlük ve uyum, onun tenâsübü olarak nitelendirilmektedir.¹²⁵ Kur'an'ın nazmında; dil, mantık ve estetik açısından üçlü bir uyum doğmakta ve bu uyum sayesinde Kur'an; kulağa, akla ve kalbe birlikte hitap etmektedir.¹²⁶ Kur'an'ın dil ve estetik yönleri tercüme ile büyük ölçüde kaybolduğu¹²⁷ için bu kıssanın tüm i'câz yönlerini meâller vasıtasıyla yeterince tanımak mümkün olmamaktadır. Bununla birlikte biz burada, bir nebze de olsa, bu hususa değinecek ve bazı örneklerle bu yönü, Kitâb-ı Mukaddes'teki kıssa ile mukayeseye çalışacağız.

Kitâb-ı Mukaddes'in Tekvin kitabında Hz. Yûsuf'la ilgili anlatılanlar, bir halk hikayesine benzemekte,¹²⁸ olaylar çok detay bilgilerle nakledilmektedir. Bir Batılı araştırmacı, Kur'an'daki bu kıssayı, Tekvin'deki kıssayla mukayese etmekte, Batılılarca bu kıssanın yadırganmasının sebeplerine şöylece dikkat çekmektedir: "Yahudi veya Hıristiyan geleneği atmosferinde yetişenler, bu kıssanın Tekvin versiyonunu ölçü olarak kabul etmişlerdir. Onların Yûsuf kıssası konusundaki edebî zevkleri, beklentileri ve üslup anlayışları, çocukluktan itibaren Tekvin'deki bu versiyon ile şekillenmiştir. Bu yüzden bu kimseler, Kur'an'da yer alan bu versiyonu yadırganmaktadırlar. Onlar, bu kıssada olayları birbirle-

¹²³ Yûsuf, 12/101.

¹²⁴ Tekvin, 66-50'nci bablar.

¹²⁵ Zerkeşi, Bedrûddin Muhammed b. Abdillâh, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân* baskı yeri yok, 1376/1957.I, 36; Suyûtî, Celâlüddin Abdirrahmân, *el-Itkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut, tsz, II, 976-978.

¹²⁶ Elmalılı, I, 51.

¹²⁷ Elmalılı, I, 51.

¹²⁸ Yûsuf Ali, s. 548.

rine bağlayacak daha çok detay ve ön bilginin olması gerektiğini düşündüklerinden, Kur'ân'ın bu kıssadaki ifadeleri bağlantısız ve noksan olarak görürler. Kur'ân'daki bu kıssayı, kendi şartlarında anlayabilmek için bu kıssanın anlatıldığı edebi üsluptan haberdar olmak gerekir. Ayrıca bu kıssayı sessiz bir şekilde okumak, bu üslubun anlaşılması açısından yeterli değildir. (Kıraat kurallarını bilen) bir okuyucunun sesindeki tonlamalar, anlamı hissetmede son derece önemlidir. Vurgulu ve öğüt veren Kur'ân âyet ve sûrelerinin bütün etkisi, işitildiği vakit, onu okuyanın sesindeki tonlamalarla ortaya çıkmaktadır. Bu bakımdan, bu kıssa ve diğer kıssaların, kulakla işitilmesi önemlidir".¹²⁹

Kur'ân'ın Yûsuf kıssasında ve diğer kıssalarında bağlantı niteliğindeki detay açıklamaların bulunmayışının yadigar olmuş olmasına, şunun farkına varmamak sebep olabilir: Kur'ân kıssalarında olaylar ve sahneler arasında detaylı açıklama cümlelerinin bulunmaması bunların, insan hayâl ve tasavvuruna havâle edilmesinden kaynaklanmaktadır. Böylece, iki sahne arasındaki fâsıla, bir önceki sahne ile gelecek sahneler arasında köprü kurmağa imkân hazırlayarak sahneleri iyice kavramak için hayâle fırsat verir.¹³⁰

Sözü geçen Batılı yazara göre, Kuran'ın bu kıssasında, sahneler arasındaki bağlantı pasajları ve açıklamalar en az düzeydedir. Birkaç kez bir sahne diğerine birleşir. Fakat Kurân'ın bu kıssası, şifahî sunulduğu taktirde, ondaki "tını" (resonans) ve kelimeler arası ilişki, sessiz okuyan kimseye değil de, özellikle ümmî de olsa, dinleyiciye olaylar silsilesini güçlü bir şekilde takibe imkân verir. Olayların ifade ediliş biçimi detaylandırıcı ve nakilci bir türde olmayıp âdeta bir tiyatro eserindeki gibi canlandırmaya dayandığı (dramatik olduğu) için hızla bir diğerini izleyen sahnenin etkisi gittikçe genişler; azalmaz, çoğalır. Kıssadaki olaylar serisi, hem sürenin başında ve hem de sürenin sonundaki Cebrâil tarafından iletilen Allah'ın hitabıyla bütünleştirilir. Süre sonundaki bu hitap, muazzam bir kapanış mesabesindedir. O halde modern bir benzetmeyle, Tekvin kitabındaki versiyon, bir roman üslubu-

¹²⁹ Hons, Antony H, *Joseph in the Qur'an: Dramatic Dialogue, Human Emotion and Prophetic Wisdom*, İslâmochristiana (Dirâstü'l-İslâmiyye Mesîhiyye), Roma, 1981, s. 30-32.

¹³⁰ Kutub, s. 272.

na; Kur'ân'daki versiyon, tiyatro eserlerine has canlı bir üsluba (dramatik) sahiptir. Bir başka bir deyişle bu kıssanın Kur'ân'aki versiyonu, seslerden oluşan canlı bir anlatımdır.¹³¹

Seyyid Kutub (ö. 1966) da, Kur'ân kıssalarının bu üslubu hakkında özetle şunları söylemektedir: “Kur'ân kıssalarının bu üslubu ile verilmek istenen soyut mesajlar, bir anda canlanmakta, hareket eden resimler haline gelmektedir. Bunlara bir de konuşma ilave edilince, sahne tamamlanmış olur. Okuyan veya dinleyen, bu olayın içine öylesine çekilir ki onun, okunan bir kelâm olduğunu unuttur da sahneye gelip giden şahıslar görür. Nitekim bu etki, bu kıssaları okuyan veya dinleyenlerin jest ve mimiklerine yansır. Artık o kıssalar, hayatın hikayesi değil, hayatın ta kendisidir”.¹³² Bu değerlendirme, kuşkusuz Yûsuf kıssası için de geçerlidir.

Kıssadaki ifade biçimleri ve fonetik, buradaki şahısların/kahramanların ayrı ayrı ruhsal durumlarını da ortaya koymaktadır. Mesela, kuyudan kovasını çekerken Yûsuf'u karşısında gören şahsın haykırması, son derece kısa ve basit olan şu ifade ile nakledilir: “*Müjde. İşte bir oğlan!*” (*Ya buşrâ. hâzâ gulâm!*)¹³³ Bu haykırış, âni bir sevinç ve korku anındaki hâle uygun bir ifadedir.

Vezerin karısı, Hz. Yûsuf'u yasak ilişkiye zorlamak için ardından kovalar. Tam o esnada kocasını karşısında görür ve şunları der: “*Eşine fenalık etmek isteyen bir kimsenin cezası ya hapis, ya da can yakıcı bir azap olmalıdır*”. (*Mâ cezâu men erâde bi ehlike sûen illâ en yuscene ev azâbun elîm*).¹³⁴ Bu, mürekkeb/koplike bir ifade olup onun telaş ve suçluluk hissini yansıtmaktadır.¹³⁵

D. Mesajlar Açısından Farklar

Burada önce, Kur'ân'daki kıssanın verdiği mesajları incelemeye çalışacağız. Sonra da Kitâb-ı Mukaddes'teki kıssada verilen mesajlara değinip aradaki niteliksel ve niceliksel farklara dikkat çekmeye çalışacağız.

¹³¹ Hons, s. 32.

¹³² Kutub, s. 51, 102.

¹³³ Yûsuf, 12/19.

¹³⁴ Yûsuf, 12/25.

¹³⁵ Hons, s. 33.

1. Kur'ân'daki Kıssanın Mesajları

Yûsuf kıssasının maksadının mesaj vermeye yönelik olduğuna bu sûre içinde yer alan iki âyette dikkat çekilir: “Şüphesiz, Yûsuf ve kardeşlerinin olaylarında, soranlar için nice deliller/ibretler (âyetler) vardır”.¹³⁶ Bu âyet, bu sûrenin ilk âyetlerinden biri olup âdeta, bu sûreyi dinleyeni ve okuyanı ilk baştan tefekküre ve dikkatli olmaya hazırlamaktadır. Sûre, Kur'ân kıssalarının hak olduğu ve ibret amaçlı indirildiği ile ilgili şu âyetle son bulmaktadır: “Şüphesiz onların kıssalarında aklı olanlar için ibretler vardır. Kur'ân uydurulmuş bir söz değildir. Fakat, kendisinden önceki kitapları tastik eden, inanan millete her şeyi açıklayan bir rehber ve rahmettir”.¹³⁷ Bu âyet, bu kıssa üzerinde tefekkürün devamına bir uyarı niteliği taşımaktadır:

“İbret, görülenden elde edilecek bilgi ile görülmeyenin bilgisine ulaşmak durumu” anlamına gelir.¹³⁸ Buna göre üstteki âyetteki, *onların kıssalarında aklı olanlar için ibretler vardır* ifadesi, şuna dikkatimizi çeker: Bu kıssa, sadece tarihsel bir boyutu ilgilendirmemektedir. Burada yer alan şahısları ve olaylar aynı zamanda, insanlığın geleceğinde gerçekleşebilecek ahlâkî, dinî ve sosyal olayları kavramaya ve yorumlamaya yönelik birer semboldür.

Kuşkusuz bu kıssanın her âyeti, içerdikleri ahlâkî ve imanî mesajların zenginliği açısından ayrı ayrı ele alınıp incelenecek bir niteliğe sahiptir. Ancak çalışmamızın asıl hedefi, Kitâb-ı Mukaddes’le yapılacak bir mukayeseyi oluşturduğundan, sadece bu konuda en göze çarpan mesajlardan bazılarını örnek olarak kısaca ele almak düşüncesindeyiz.¹³⁹

a. Yûsuf Kıssasının Vahye Dayandığı ve Hz. Muhammed’in Peygamberliğini İspat

¹³⁶ Yûsuf, 12/7.

¹³⁷ Yûsuf, 12/111.

¹³⁸ Isfahânî, Râgıb, *Mu’cemü Müfredâti Elfâzi’l-Kur’ân*, tahkik: Nedim Maraşlı, Beyrut, tsz. s. 331.

¹³⁹ Bu kıssada verilen mesajların hepsini ele almak ayrı bir çalışmayı gerektirir. Bu konuyu detaylı bir şekilde ele alan bir çalışma için bkz. Kurt, s. 89-127.

Kur'ân, bir sûresinin bile benzerinin yapılması mümkün olmayan ilâhî bir kelâmdır.¹⁴⁰ Bu durum onun i'câzı (mucize olması) demektir. Bu bakımdan bu kıssadaki i'câz; Kur'ân'ın, mânâ ve lafız yönüyle Allah tarafından gönderilen bir kelâm, Hz. Muhammed (s.a.)'in de bu kelâmı, insanlığa ulaştırılan bir peygamber olduğunu ispata yönelik bir mesajdır.

Bu kıssaya önsöz niteliğindeki şu âyetle başladığını görmekteyiz: “*Nahnu nakussu aleyke ahsene'l-kasasi bimâ evhaynâ ileyk*”.¹⁴¹ Zemahşerî ve Râzî, bu âyeti tefsir ederken, şu iki özelliğe dikkat çekerler: Önce, burada geçen “*el-Kurân*” kelimesi, Kur'ân'ın tamamına delâlet edebileceği gibi, onun her bir cüz'üne ve dolayısıyla bu sûreye delâlet etmektedir.¹⁴² Bu âyetteki *kasas* kelimesi, Arap dilinde kelime bilim/sarf açısından iki yönden ele alınabilir: Bunlardan biri, bu kelimenin, *iktisâs* (*anlatmak*) anlamında bir mastar olması, bir diğeri de *faal* vezninde bir isim olmasıdır. Bu durumda bu kelime “haber” anlamına gelir. Bu kelimenin mastar olması durumunda bu âyete şu anlamı vermek mümkündür: “*Ey Muhammed! Biz bu Kur'ân'ı vahyederek, sana bu sûreyi en güzel anlatımla anlatıyoruz. Oysa daha önce sen bunlardan habersizdin*”. Bu anlam, başta Kur'ân'ın tümü olmak üzere bu sûrenin en bedî ve son derece mükemmel bir üslup ile indirildiğini bildirir. Bu kıssa, tarihlerde ve önceki din mensuplarının kitaplarında anlatıldığı halde, onlardaki anlatımların, Kur'ân'daki anlatıma benzerlik taşıması bunu gösterir.¹⁴³

Eğer *kasas* kelimesi, “haber” anlamında bir isim olarak alınırsa, bu taktirde âyetin anlamı şu olur: “*Ey Muhammed! Biz bu Kur'ân'ı vahyederek, sana en güzel kıssayı/haberi anlatıyoruz. Oysa daha önce sen bunlardan habersizdin*”. Bu durumda bu kıssa; içinde taşıdığı ibretler, hikmetler ve hükümlerle, diğer kıssalarda olmayan üstün yönleri içeren kendi grubundaki en güzel kıssadır.¹⁴⁴ Kur'ân'ın hiçbir cüz'ünün, üstünlük yönünden bir diğerinden farkı olmadığı göz önüne alındığında, Zemahşerî'nin, “bu kıssanın kendi sınıfındaki en güzel kıssa” olması ifadesinden

¹⁴⁰ Bakara, 2/23-24; İsra, 17/88.

¹⁴¹ Yûsuf, 12/3.

¹⁴² Zemahşerî, II, 300.

¹⁴³ Zemahşerî, II, 300; Râzî, IV, XVIII, 85; Beydâvî, I, 474. Elmalılı'nın bu anlamı tercih ettiği görülür. (Elmalılı, IV, 2845)

¹⁴⁴ Zemahşerî, II, 300-301; Râzî, IV, XVIII, 85; Beydâvî, I, 474.

maksadının, Yûsuf kıssasının diğer kitaplar ve kültürlerdeki versiyonu olması gerekir.

Yûsuf sûresinin hemen baş tarafında, Kur'ân vahyedilmeden önce, “Hz. Muhammed’in bu kıssadan habersiz” olduğunun bildirilmektedir.¹⁴⁵ Bu ifadeye, Hz. Muhammed’in yaşadığı toplumda anlatıla gelen Kitâb-ı Mukaddes ve Yahudi geleneğine âit kıssalardan tamamen “habersiz” olduğu şeklinde bir anlam yüklemek oldukça zordur. Özellikle bu kıssa, Hz. Muhammed’in atası Hz. İbrâhim soyundan olan Hz. Yakûb ve Hz. Yûsuf’u ilgilendirdiğinde onun, bundan tamamen habersiz olduğunu söylemek daha da güçleşmektedir. Buna karşılık âyetteki bu ifadeden, haklarında bir hiçbir belge kalmadığı için sadece vahiy yoluyla bilinmesi mümkün olan “gabya ait”¹⁴⁶ olayları Hz. Muhammed’in, tüm gerçekliğiyle Kur'ân’dan öğrendiği ve insanlara haber verdiği anlamı çıkarılabilir. Nitekim, şu âyetle buna dikkat çekilir: “*Ey Muhammed! Onların olaylarını sana Biz gerçek olarak anlatıyoruz*”.¹⁴⁷ Bu durum, ayrıca Hz. Muhammed’in peygamberliğini ispata da bir delil teşkil etmektedir.

Kur'ân’daki kıssalar, Kitâb-ı Mukaddes ve Yahudi geleneğine âit haberlerin doğrularını tastik etmiş, yanlışlıklarını tashih etmiştir. Az yukarıda zikredilen âyetlerin birindeki şu ifade de buna delâlet etmektedir:¹⁴⁸ “*Fakat, kendisinden önceki kitapları tastik eden, inanan millete her şeyi açıklayan bir rehber ve rahmettir*”.¹⁴⁹ Yûsuf kıssasının safhaları ile ilgili Kitâb-ı Mukaddes’le yaptığımız mukayese de, Kur'ân’ın bu tashih edici özelliğini ortaya koymaktadır.

Hz. Muhammed’in bu kıssayı, bütün gerçekliğiyle, bütün i’câz yönlerini ihtiva eder şekilde hiç bir yerden bir yerden işitmiş olması mümkün olmadığı için, bunu Ehl-i Kitâp’tan alıp Kur'ân’a sokmuş olması mümkün değildir.¹⁵⁰ Meselâ, daha önce de değindiğimiz gibi, bu dönemdeki Mısır hükümdarı hakkında, Kur'ân’ın

¹⁴⁵ Yûsuf, 12/3. Kur'ân’da yer alan kıssaların tamamen vahye dayandığını hakkında meselâ bkz: Nisâ, 4/164; A’râf, 7/101; Hüd, 11//120.

¹⁴⁶ Yûsuf, 12/102.

¹⁴⁷ Kehf, 18/13.

¹⁴⁸ İbn Kesîr, *Tefsîr*. II, 479.

¹⁴⁹ Yûsuf, 12/111.

¹⁵⁰ Zemahşerî, II, 304; II, 344; Râzî, XVIII, 92. Elmalılı, IV, 2845-2846.

“firavun” değil de “melik” ünvanı kullanması, Hz. Muhammed’in başkalarından öğrenebileceği bir bilgi hiç olamazdı. Çünkü, eski Mısır tarihine ait belgeler, asırlar önce tarihin derinliklerine gömülmüş, bir başka ifadeyle “gayb” haline gelmiş bulunuyordu.¹⁵¹

Yûsuf kıssası dahil, Kitab-ı Mukaddes içinde yer alan bazı kıssaların, Kur’ân’da tashih edilmiş bir şekilde yer alması, Hz. Muhammed’e gönderilen dinle, İbrâhimî dinler arasındaki müşterek aslı beyan etmek şeklinde önemli bir hususa da dikkat çeker.¹⁵²

Bu kıssa, son söz niteliğindeki şu ilahî hitapla biter: “*Ey Muhammed! Sana böylece vahyettiklerimiz, gaybe âit haberlerdir. Onlar elbirliği edip düzen kurdukları zaman aralarında değildin. Sen ne kadar yürekte istesen de, insanların çoğu inanmazlar. Oysa sen buna karşılık onlardan bir ücret istemiyorsun*”.¹⁵³ Bu âyetler, bu kıssanın ancak vahye dayanan bir mucize olduğuna ve bunun da, Hz. Muhammed’in Allah’ın bir peygamberi olduğunun apaçık bir delili olmasına dikkat çekmekte ve buna rağmen bunu görmemekte ısrar edenleri aşağılamaktadır.¹⁵⁴

Daha sonra, kâinattaki sayılamayacak kadar apaçık Allah’ın delillerini görmemekte ısrar edenlerin, Yûsuf kıssasındaki Allah’ın hikmet ve kudretiyle ilgili delileri anlamamalarında gariptenecek bir şey olmadığına dikkat çekilerek şöyle buyurulmaktadır: “*Göklerde ve yerde nice deliller var ki, yanlarından yüzlerini çevirerek geçerler. Onların çoğu, Allah’a inanmazlar, onlar sadece müşriktir*”.¹⁵⁵ Bu bakımdan bu pasajdaki âyetler de yine inatlarından dolayı inkârda ısrar edenler için bir kınama sayılabilir. Bu âyetleri hemen izleyen şu âyet ise bu kimselere bir tehdit niteliğindedir: “*Allah tarafından, onları kuşatacak bir azabın gelmesinden veya farkına varmadan, kıyamet saatinin ansızın gelmesinden güvende midirler?*”.¹⁵⁶

Daha sonra bu kıssanın i’câzı dahil olmak üzere, Allah tarafından ortaya konulan tüm delilleri yok sayarak şirkte ısrar eden-

¹⁵¹ Bkz. Hz. Yûsuf’un Tarihi Kişiliği bölümü.

¹⁵² Kutub, Seyyid, **Kur’ân’da Edebi Tasvir**, çeviren: Süleyman Ateş, Ankara, 1969, s. 229.

¹⁵³ Yûsuf, 12/102-104.

¹⁵⁴ Zemahşerî, II, 344.

¹⁵⁵ Yûsuf, 12/105-106.

¹⁵⁶ Yûsuf, 12/107.

lerden çektiği sıkıntı ve üzüntüler dolayısıyla Hz. Muhammed, teselli edilerek şöyle buyrulur: “Öyle ki peygamberler, ümitsizliğe düşüp yalanlandıklarını sandıkları bir sırada onlara yardımımız gelmiştir. Böylece istediğimizi kurtarırız. Azabımız, suçlu milletten geri çevrilmeyecektir”.¹⁵⁷

Bu âyeti; inkar edenlere karşı takip etmesi gereken yolu bildiren şu âyet izler: “De ki; benim yolum budur. Ben ve bana uyanlar, bilerek insanları Allah’a çağırırız. Allah’ı noksan sıfatlardan tenzih ederim. Ben asla Allah’a eş koşanlardan değilim”.¹⁵⁸

b. İslâm’ın Zaferi

Yûsuf kıssası, başta Hz. Muhammed olmak üzere ona tâbi olanları, Allah’ın yüceltmeye kâdir olduğuna yönelik bir teselli ve teyit; düşmanların, ne kadar uğraşsalar da İslâm’ı mağlup edemeyecekleri konusunda bir uyarı mesajıdır. Taberî (ö. 310/923) bu kıssayı, bu açıdan şöyle değerlendirmektedir: “Allah Teâlâ, bu sûreyi Hz. Muhammed’e; Hz. Yûsuf’a kardeşlerinin, hasetlerinden dolayı yaptıkları eziyetlerden ve ona yaptığı ikramlardan haberdar olması ve böylece Kureyşli müşriklerden ve akrabalarından çektiği eziyetlere karşı bir teselli olsun diye indirmiştir”.¹⁵⁹

“Yûsuf ve kardeşlerinde Hicaz halkı ve akıl sahipleri için ibret vardır. Nitekim Hz. Yûsuf, kuyuya atılmasından itibaren geçen uzun süreçte büyük musibetlere maruz kalmış, bunların ardından Mısır’da çok önemli bir mevkie yükselmiş ve ailesiyle tekrar bir araya gelmiştir. Bu olaylar, Kureyş’li müşriklerin dikkatini şuna çekmektedir: ‘Ey Kureyş topluluğu! Eğer ibret alırsanız, bu kıssada size ibretler vardır, vatanını terk etmeye mecbur ettiğiniz Muhammed’i, size ve ülkeye hâkim kılması, onu ordularla ve ona tâbi olanlarla desteklemesi, Yûsuf’u bu derecelere çıkaran Allah’a güç olmaz’. Bu kıssanın ardından Hz. Muhammed ve kavmindeki müşriklerden söz edilmiş, ardından da Allah ve Resûl’ünü inkâr edenler hakkında tehditler gelmiş olması, bu kıssayla bu ibretin verildiğini göstermektedir. Bununla birlikte bu hitap, sadece bir

¹⁵⁷ Yûsuf, 12/110.

¹⁵⁸ Yûsuf, 12/108. Benzer içerikli âyetler için bkz. Ra’d, 13/7; Ankebût, 29/50; Gâşiye, 88/21-22.

¹⁵⁹ Taberî, XII, 201.

topluluk hakkında olmayıp tüm akıl sahiplerini kapsamaktadır".¹⁶⁰

Râzî de, bu kıssanın mesajı hakkında, üsteki açıklamaya benzer açıklamalar yapar. Ayrıca açıklamasına şunu ekler: "Bu kıssa aynı zamanda, Yûsuf'un rüyasının yorumunun, çok uzun zaman sonra gerçekleşmesi gibi, Hz. Muhammed'e Allah tarafından yapılan zafer vaadinin de asılsız olmayıp kesinlikle bir gün gerçekleşeceğine, müşriklerin yaptıkları düşmanlık çabalarını, Yûsuf'un kardeşlerinin kötülükleri gibi boşa çıkacağına bir hatırlatmadır."¹⁶¹

c. Hataları Bağışlamak

İnsanları, işledikleri hatalardan dolayı bağışlamak, şu âyette de bildirildiği gibi, Allah'ın en sevdiği ve taktir ettiği bir davranış biçimidir: "*Ey iman edenler! Eşlerinizden ve çocuklarınızdan size düşman olanlar vardır. Onlardan sakının. Ama affeder (in ta'fû), kusurlarını başlarına kakmaz (tasfahû), kusurlarını örterseniz (tağfirû) bilin ki, Allah Gafûr ve Rahîm'dir*".¹⁶² Bu âyette önce, suçluların affedilip suçlarından dolayı cezalandırılmamaları (in ta'fû), sonra onların cezalandırılmamakla birlikte, suçlarından dolayı kınanmamaları (tasfahû) ve üçüncü olarak da mağfîret edilerek suçlarının örtülüp yayılmaması (tağfirû) şeklinde üç erdem tavsiye edilmektedir.¹⁶³ Hz Yûsuf'un, kendisini kuyuya atan kardeşlerini cezalandırmaya imkânı varken şöyle dediği haber verilmektedir: "*Siz bugün, hiçbir şekilde ayıplanacak değilsiniz. Allah sizi bağışlasın. O, merhametlilerin en merhametlisidir*".¹⁶⁴ Bu olay affetmeye ve kınamamaya, hatta daha ileri bir derecede kabahatlerin kapatılmasına somut bir örnek olarak gösterilmektedir.

Hz. Peygamber de, Mekke'yi fethettiği gün, kendisine ve diğer Müslümanlara zulmetmiş olan müşriklere, "Benim size ne yapacağımı düşünüyorsunuz?" diye sormuş, onlar da, "Sen hayırlı ve kerim bir kardeşsin" diye karşılık vermişlerdi. Bunun üze-

¹⁶⁰ Taberî, XIII,117-118. Benzer açıklamalar için ayrıca bkz. Beydâvî, I, 477

¹⁶¹ Râzî, XVIII, 92.

¹⁶² Tegâbün, 64/14.

¹⁶³ Isfahânî, aynı yer; İbn Âşûr, Muhammed *Tefsirü't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Tunus, tsz., XXVIII, 285.

¹⁶⁴ Yûsuf, 12/92.

rine o, "Ben kardeşim Yûsuf gibi şöyle diyorum: "Siz bugün, hiçbir şekilde ayıplanacak değilsiniz".¹⁶⁵

d. İrşad metodu

Kur'an'a göre insanları hakka davet, müminlerin en öncelikli görevleri arasında yer almaktadır. Ancak bu davetin, restleşmelerden uzak, hikmete ve bilgiye dayanması gerekmektedir.¹⁶⁶ Bu bakımdan Hz. Yûsuf'un, zindanda iken, gördükleri rüyayı yorumlaması için kendisine gelenlere yaptığı konuşma, hakka dâvetin önemini ve metodunu gösteren bir örnektir. O, bu rüyaları dinledikten sonra, hemen bu rüyaları yorumlamayıp sözlerine önce onları tevhide davet ve şirki kınayarak başlamıştı. Çünkü ilim sahipleri, kendilerine bir soru sorulduğunda, önce bu soru dışında daha önemli olanı hatırlatırlar, daha sonra ilgili soruyu cevaplarlar.¹⁶⁷ Onun, bu rüyayı yorumlamadan önce, tevhide yaptığı bu davet, asılacak olan kimseyi, başına gelecek musibete karşı hazırlamak ve onu ebedî hayatını kurtarmak şeklinde de değerlendirilebilir. Hakka davet, Hz. Yûsuf'un misyonu olduğu için o, öncelikle bu misyonunu yerine getirmiş, sonra rüyaları yorumlamıştır.¹⁶⁸ Hz. Yûsuf'un bu konuda onlara şöyle dediği haber verilir: "Ben size, daha yiyeceğiniz yemek gelmeden önce onun ne olduğunu haber veririm. Bu, Rabbimin öğrettiği ilimdir. Çünkü ben, Allah'a inanmayan ve âhireti inkâr eden bir toplumun dinini bırakmışımdır. Ben; atalarım İbrâhim, İshâk ve Yakûb'un dinine uydum. Allah'a herhangi bir şeyi ortak koşmak bizim için doğru olmaz. Bu, Allah'ın bize ve insanlara olan bir lütfudur; fakat insanların çoğu şükretmez. Ey hâşimî arkadaşlarım! Ayı ayrı bir sürü uydurma tanrılar mı hayırlıdır, yoksa her şeyden üstün olan tek Allah mı? Allah'ı bırakıp taptığınız, sizin ve babalarınızın takmış olduğu adlardan başka bir şey değildir. Allah, onların doğru olduğuna dâir bir delil indirmemiştir. Hüküm vermek ancak Allah'a âittir; O, başkasına değil, ancak kendisine tapmanızı emretmiştir. Bu dosdoğru dindir, fakat insanların çoğu bilmez".¹⁶⁹

¹⁶⁵ Zemahşerî, II, 342; Kâdî İyâd, *Kitabü-Şifâ bi Ta'rîfi Hukûki'l-Mustafâ*, İstanbul, 1312, s. 82.

¹⁶⁶ Yûsuf, 12/108; Nahl, 16/125; Ankebût, 29/46.

¹⁶⁷ Zemahşerî, II, 320, Ebussuûd, IV, 276-277.

¹⁶⁸ Yûsuf Ali., s. 563.

¹⁶⁹ Yûsuf, 12/37-40.

Hız. Yûsuf'un onlara, "bir yemek gelmeden önce onu haber verebileceğini" söylemesinden maksat, ilminin derecesinden haberdâr olmayanları, ilmi hakkında uyarmak ve kendisinden istifade etmeye dikkatlerini çekmektir. Yoksa bu, kendisini övmek anlamı taşımaz.¹⁷⁰

e. Hüzün ve Ümit

Hayat, çok sayıda üzüntü ve kaygıyla doludur. İnsan bu hayatta bazen, yaşadığı üzüntülerin ağırlığı altında bunalırken, bazen de geleceği ile ilgili kaygıların içine düşer. Bu kaygılara; sahip olunan nimetleri kaybetme, arzulara ulaşamama veyahut da arzulanmayan olaylarla karşılaşma gibi ihtimalleri düşünmek sebep olabilir. İnsan, hayattaki üzüntü ve kaygılara karşı direnebilmek için, güvenebileceği bir dayanağa muhtaçtır. Bulabildiği bu dayanağa duyduğu güven ile hayata bağlanabilir. Aksi takdirde; bütün çarelerin bittiği, bütün kapıların kapandığı hissine kapılır ki, artık hayat onun için çekilmez bir hâl almıştır. Bu hâl onu, ruhsal bunalımlardan tutun da intiharlara kadar sürükleyebilir.¹⁷¹

O halde ümit bağlanan varlık; her şeyi bilen, gücü ve rahmeti sonsuz bir varlık olmalıdır. Bu varlık şüphesiz Yüce Allah'tır. O'nun dışındaki varlıklar ise, sadece bir vasıta olarak görülmelidir. Allah'ı unutup başka dayanaklar arayanların durumu Kur'an'da şöyle tasvir edilir: "*Allah'tan başka dostlar edinenlerin durumu, örümceğin durumu gibidir. Örümcek bir yuva edinir; halbuki yuvaların en çürüğü şüphesiz örümcek yuvasıdır. Keşke bilselerdi!*".¹⁷²

İnsan, yaratılışı gereği sevindiği gibi üzülen ve bu üzüntüsünü belli eden bir varlıktır. Ancak burada önemli olan, insanın üzüntüsünü Allah'a isyan haline dönüştürmemesidir. Kur'an insanların, musibetlerle sınıandığını bildirmekte ayrıca, bunlara karşı sabrederek Allah'a teslim olanları müjdelemektedir.¹⁷³ Nitekim, Resûlullah da oğlu İbrâhim'in vefatına ağlamış ve bunu yarırdırganlara şöyle buyurmuştu: "Göz yaşarır, kalp mahzun olur.

¹⁷⁰ Zemaşşeri, II, 320, Ebussuûd, IV, 276-277.

¹⁷¹ Bkz: Özcan, M. Tefîk, *Ruhî Bunalımlar ve İslâm Ruhiyatı*, Ankara 1985, s. 283-284.

¹⁷² Ankebût, 29/41.

¹⁷³ Bakara, 2/155.

Allah'ın rızasına uygun olandan başka bir söz söyleyemeyiz. Ey İbrâhim! Seni kaybetme yüzünden derin bir hüznün içindeyiz".¹⁷⁴

Musibetler karşısında Allah'ın rahmetinden ümit kesmemenin gereği ve bu esnada bir müminin takınması gereken durum hakkında Hz. Yakûb'un davranışı, son derece büyük ibretlerle doludur. Çünkü Hz. Yakûb, karşılaştığı büyük musibetler karşısında ümidini ve vakarını kaybetmeyerek Allah'a teslim olmuştu. O, Yûsuf'un kaybolmasından dolayı üzüntüsünü şöyle belirtmişti: "Artık bana güzel bir sabır gerekir".¹⁷⁵ Yine küçük oğlu Bünyâmin'in Mısır'dan geri dönmemesi üzerine onun, şunları dediği haber verilmektedir: "Artık bana güzel bir sabır gerekir. Belki Allah hepsini birden bana getirecektir. Çünkü O, Alîm (her şeyi bilen)'dir, Hakîm (hikmet sahibi)'dir";¹⁷⁶ "Ben üzüntü ve tasamı ancak Allah'a açarım. Ey oğullar!, Gidin, Yûsuf'u ve kardeşini arayın. Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Çünkü, kâfirlerden başkası, Allah'ın rahmetinden ümidini kesmez".¹⁷⁷

Hz. Yakûb'un sözlerini haber veren bu âyetler, şunlara dikkat çeker: Allah'ın rahmetinden ümit; Allah'ın ilim, hikmet, kerem ve kudretine olan imana dayanırken, ümitsizlik; bu sıfatların inkârına dayanır. Bu bakımdan da Allah'ın rahmetinden ümitsizliğe düşmek, kâfirlere ait bir özellik olarak ifade edilir.¹⁷⁸

f. Nefse Uymamak ve İlâhî adâletin Tecellisi

İnsan, yaratılışı icabı, ruhunda nefret, öfke, kıskançlık, ihtiras, şehvet gibi etkili şer eğilimler taşıyan bir varlıktır. Bu eğilimler, Kur'ânda "hevâ" kavramı ile ifade edilir.¹⁷⁹ Kur'ân'da, bu şer eğilimleri hayata hâkim kılmak, "hevâyaya uymak" şeklinde ifade edilmekte ve kınanmaktadır.¹⁸⁰ Dilimizde ise bu durum, "nefse uymak" şeklinde ifade edilir.

Hz Yûsuf'un kardeşleri, onu kıskançlıkları sebebiyle kuyuya atmışlar, vezir'in karısı ise, şehvetine yenilerek zina yapmak is-

¹⁷⁴ Bu ve benzer hadisler için bkz. Buhârî, Cenâiz, 44; İbn Mâce, Cenâiz, 53.

¹⁷⁵ Yûsuf, 12/18.

¹⁷⁶ Yûsuf, 12/83.

¹⁷⁷ Yûsuf, 12/86-87.

¹⁷⁸ Râzî, XIX, 198; Âlûsî, XIII, 45.

¹⁷⁹ Isfahânî, 545. Meselâ bkz. Nisâ, 47135; Mâide, 5/77; A'râf, 7/176.

¹⁸⁰ Meselâ bkz: Nisâ, 4/135; A'râf, 7/176; Kehf, 18/28; Kasas, 28/50; Sâd, 38/26.

temiştir. Şehvet, kıskançlık, öfke, mal ve makam ihtirası, insanların dünyada ve âhirette rezil olmaları sonucunu doğurur. Nitekim kardeşleri kıskançlıkları sonucu onu, önce öldürmek istemişler ve daha sonra bundan cayarak onu kuyuya atmışlardı.¹⁸¹ Hz. Yûsuf'u Mısır'da vezir olarak görünce de, "Allah'a yemin olsun ki O, seni bize üstün kıldı. Doğrusu biz, suç işlemiştik"¹⁸² diyerek utançlarını ifade etmişlerdi.

Vezirin karısı ise şehvetine uyduğu için önce toplum tarafından kınanmış,¹⁸³ sonra bu utancını örtbas etmek için Yûsuf'u zindana attırmış,¹⁸⁴ ancak en sonunda kendisinin suçunu şöyle itiraf etmişti: "Şimdi gerçek ortaya çıktı. Onunla olmak isteyen bendim. Yûsuf doğrulardandı".¹⁸⁵

Bu sahneler doğrularla kötüler hakkında ilâhî adâletin tecellisine dikkat çeker. "Allah'ın çok samimi bir kulu"¹⁸⁶ olan Hz. Yûsuf'un Mısır'da eriştiği çok üstün mevki haber verilirken,¹⁸⁷ bu sahne bir anda kesilir ve araya tüm insanlığa yönelik şu ilahî hitap girer: "Böylece Yûsuf'a kudret ve şeref verdik. O İsteddiği yerde oturabilirdi. Rahmetimizi tıpkı bu misalde olduğu gibi istediğimize veririz; iyi davrananların ecrini zayi etmeyiz. Ama âhret ecri, inananlara ve Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için daha iyidir".¹⁸⁸

g. Nefse Güvenmemek

Kur'ân'a göre bir mümin, havf (Allah'ın azabından korkmak) ve recâ (Allah'ın rahmetini ummak) arasında bir hayat geçirmelidir.¹⁸⁹ Bu ikisi birlikte, bir müminin hayatında birer denge unsuru olarak görev yapar. Bu bakımdan müminin hayatında sadece havf ve recâdan birinin bulunması yeterli değildir. Recâ, sebeplere yapıştıktan sonra, Allah'ın rahmetini ummak şeklinde olmalıdır. Yoksa, "Allah kerimdir, O bağışlar" diyerek kişinin kendisini güven içinde hissetmesi, recâ değil bir aldanıştır.¹⁹⁰ İnsanın bu

¹⁸¹ Yûsuf, 12/8-18.

¹⁸² Yûsuf, 12/91.

¹⁸³ Yûsuf, 12/30.

¹⁸⁴ Yûsuf, 12/32.

¹⁸⁵ Yûsuf, 12/51.

¹⁸⁶ Yûsuf, 12/24.

¹⁸⁷ Yûsuf, 12/54-55.

¹⁸⁸ Yûsuf, 12/56-57.

¹⁸⁹ Zümer, 39/9; Secde, 32/16.

¹⁹⁰ Gazzâlî, Ebû Muhammed b. Muhammed, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, Beyrut, tsz, IV, 177.

şekilde Allah'ın hilm ve mağfiretine güvenmesinin şeytana ait bir tuzak olduğu Kur'ân'da şöyle bildirilir: “Sakın dünya hayatı sizi aldatmasın ve şeytan da Allah'a güvendirerek sizi kandırmasın”.¹⁹¹

Hz Yûsuf'un kardeşleri, yanlış recâ anlayışına bir örnektir. Çünkü onlar, Yûsuf'u öldürdükten sonra tövbe ederek¹⁹² iyi kimselerden olacakları¹⁹³ konusunda kendilerini aldatmaktaydılar.

İnsanın kendisine aşırı güveni, günâh ve kötülük işlemeye sebep olabilir. Nefse aşırı güven duyulmaması ise kötülüklerden korunmak için bir teyakkuz durumu olarak kabul edilebilir. Nitekim Hz. Yûsuf'un, “Ben nefsimi temize çıkarmam. Çünkü nefis, Rabbim'in merhameti olmadıkça kötülüğü emreder”¹⁹⁴ demesi, nefse karşı uyanık olmanın bir mesajıdır.

h. Dünya Âhret Dengesi

Zühd, dünyadan tamamen el etek çekmek olarak anlaşılmıştır. Halbuki Kur'ân ışığında zühd, dünya işleriyle meşgul olurken, Allah rızasını önde tutmak, âhiretteki ebedî nimetlerin yanında, dünya hayatının bir değeri olmadığını idrak, şeklinde anlaşılmalıdır. Bu anlayış, kulun Rabbiyle ilişkileri yanında beşeri ilişkilerini de en ideal konuma getirmekte son derece önemlidir.

Kur'ân'a göre dünyanın tüm zenginlik ve ihtişamı bir mümin açısından bir “süs” derecesinde önemsizdir. Onun için önemli olan âhiretteki hayatıdır.¹⁹⁵ O halde, bir mümin, dünyayı ihmâl etmemeli, dünya ve âhret dengesini doğru kurmalıdır. Nitekim Hz. Yûsuf, sahip olduğu liyâkat sebebiyle yönetime tâlip olmuş ve insanlara en güzel şekilde hizmet etmişti.¹⁹⁶ Mısır yönetiminin en yüksek mevkiine yükseltilmesini haber veren âyetin¹⁹⁷ hemen ardından gelen şu âyet, dünya ve âhret dengesinin ne demek olduğu konusunda önemli bir mesajdır: “Ama, âhret ecri,

¹⁹¹ Lokmân, 31/33; Fâtır, 35/5.

¹⁹² Râzî, XVIII, 95.

¹⁹³ Yûsuf, 12/9.

¹⁹⁴ Yûsuf, 12/53.

¹⁹⁵ Zuhruf, 43/33-35.

¹⁹⁶ Yûsuf, 12/55.

¹⁹⁷ Yûsuf, 12/56.

inananlar ve Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için daha iyidir".¹⁹⁸

Yine Hz Yûsuf, büsbütün Mısır'a kral olmak istememiş aksine, dünyadan çekilmek ve ebedi hayata can atmak istemiş, şu dua ile vefatını temenni eylemiş ve bu hâtime ile âhirete gitmişti:¹⁹⁹ *"Rabbim! Sen bana hükümler verdin, rüyaların/ olayların yorumunu öğrettin. Ey gökleri ve yeri yaratan! Dünyada da âhirette işlerimi yoluna koyan Sen'sin. Benim canımı Müslüman olarak al ve beni iyilere kat!"*²⁰⁰

2. Kitâb-ı Mukaddes'teki Mesajlar

Kitâb-ı Mukaddes'te, Yahudi tarihinin başlangıcında önemli bir yere sahip olan İsrailoğulları'nın Mısır'a yerleşmeleri, Mısır halkına üstünlük sağlamaları konusu işlenmekte²⁰¹ ve böylece, İsrailoğulları'nda bir tarih şuuru uyandırılmak istenmektedir. Buradaki olaylarda etkili olarak insanlar öne çıktığı için, bu olaylara ilahî müdahale pek hissedilmez.²⁰² Kitâb-ı Mukaddes'teki bu hikâyede, ahlâki ve dinî mesajların oldukça az yer aldığı ve bunlara zayıf vurgular yapıldığı görülür. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu nitelikteki mesajlara şu pasajlarda rastlanmaktadır:

"Efendisinin karısı kendisine göz atıp benimle yat, dedi. Fakat Yûsuf bunu reddedip efendinin karısına dedi: Efendim benimle evde ne olduğunu bilmez. Kendisine ait her şeyi elime vermiştir. Bu evde o benden büyük değildir (bana her yetkiyi verdi). Senden başka bir şeyi benden esirgemedi. Çünkü sen karısısın. Nasıl büyük kötülüğü yapayım ve Allah'a karşı suç işleyeyim?"²⁰³ Bu pasajdan sadakat ve Allah'a bağlılık mesajları; şu pasajlardan da, şer görülen olaylarda Allah'ın hikmetinin olduğu ve hataları bağışlamanın değeri konusunda mesajlar çıkartılabilir: "Yûsuf (kendisini tanıttığında) kardeşlerine dedi ki: Rica ederim bana yaklaşın ve yaklaştılar. Beni buraya sattığınıza kederlenmeyin ve bu size güç gelmesin. Çünkü Allah, hayatı korumak için beni sizin önünüzden gönderdi. Çünkü iki yıldır ülkede kıtlık

¹⁹⁸ Yûsuf, 12/57.

¹⁹⁹ Elmalılı, IV, 2930.

²⁰⁰ Yûsuf, 12/101.

²⁰¹ Yûsuf Ali, s. 548.

²⁰² Greenspahn, Frederick E, "Yoseph", *The Encyclopedia of Religion*, VII, 115-116.

²⁰³ Tekvin, 39/8-9.

var; daha beş yıl boyunca çift sürülmeyecek, ekin bitmeyecektir. Allah sizin için yeryüzünde soyunuzu korumak ve sizi büyük kurtuluşla yaşatmak için beni önünüzden gönderdi. Şimdi beni buraya gönderen siz değilsiniz, ancak Allah'tır. Beni; Firavuna baba, bütün evine efendi ve bütün Mısır diyarına hükümdâr kıldı".²⁰⁴

Kitâb-ı Mukaddes'e göre, Hz Yaküb'un ölümünden sonra Yûsuf'un kardeşleri, ondaki kinin canlanıp kendilerine kötülük yapacağı endişesine kapılmışlar ve buna engel olmak için yeniden af dilemişlerdi.²⁰⁵ Bunun üzerine Yûsuf onlara şöyle demişti: "Korkmayın, ben Allah'ın yerinde miyim? Siz bana kötülük düşündünüz. Fakat Allah onu (yaptığınız kötülükleri), bugün olduğu gibi yapsın, çok kavim yaratsın diye iyilik olarak düşündü. Korkmayın; ben sizi ve çocuklarınızı besleyeceğim".²⁰⁶

Sonuç

Yaptığımız bu çalışma, Kur'ân'da yer alan tüm kıssaların, anlamca Kitâb-ı Mukaddes'ten alınıp edebî bir üslup ile yeniden ifade edilerek Kur'ân'a sokulduğu şeklindeki iddiaların bilimsel temelden yoksun olduğuna bir örnek teşkil etmektedir. Çünkü bu iki kitaptaki Yûsuf kıssası ile ilgili olaylar, bazı benzerliklere rağmen güttükleri amaç ve hedefler bakımından önemli derecede farklıdır. Öte taraftan Kur'ân'ın bu kıssasındaki edebî üslup, hadislerin üslubundan da anlaşılacağı gibi, Hz. Muhammed'e ait bir üslup olamaz. O halde, bu kıssada yer alan gaybî haberler ve edebî i'câz, Hz. Muhammed'in bu kıssayı tamamen vahiy yoluyla öğrendiğine ve bilhassa onun peygamberliğine bir delil niteliği taşımaktadır.

Hz. Yûsuf'la ilgili iki kitapta anlatılan kıssanın verdiği mesajlar da, bazı benzerliklere rağmen, nicelik ve nitelik açısından son derece farklıdır. Söz gelişi Kitâb-ı Mukaddes'teki anlatımda dinî ve ahlâki mesajlara çok az ve daha zayıf vurgularla yer verilmektedir. Burada ağırlıklı mesajın, İsrailoğulları'nda tarihi ve etnik bilinç uyandırmaya yönelik "seçilmiş halkı" esas alan etnolojik üstünlük fikri olduğu söylenebilir. Kur'ân'da ise daha çok

²⁰⁴ Tekvin, 45/5-9.

²⁰⁵ Tekvin, 50/15-18.

²⁰⁶ Tekvin, 50/19-21.

öze inilerek bu kıssa yoluyla insanlara, antropolojik ve psikolojik bağlamlar dahilinde dinî ve ahlâkî çok sayıda mesaj ulaştırılmaktadır. Bu kıssanın her sahnesi, bazen birden çok mesaj içerir. Bu mesajlar aracılığıyla, bir grubun diğerine dünyevî üstünlük bilinci değil, insan-ı kâmil olma bilincine sahip bir toplum oluşturma hedeflenir.

Kur'ân'da yer alan diğer kıssalarda olduğu gibi Yûsuf kıssasında da, maksadı ilgilendirmeyen teferruat açıklamalara yer verilmemiştir. Bununla birlikte, insanların öğrenme merakı, bu teferruatları öğrenmeye iten bir etken olmuştur. Kur'ân ve hadislerde yer almayan bu teferruat bilgiler konusunda, Ehl-i Kitâb'a âit haberler, kaynak olarak kabul edilmiştir. Hz. Yûsuf kıssası hakkındaki haberler, sahabe ve tâbiine isnat edilmiştir. Ancak bu isnatların bir kısmının doğruluğu son derece kuşkuludur. Özellikle Kur'ân'la çelişen haberlerin isnadı uydurmadır. Nitekim müfessirler, bu gibi haberlerin, sahabeye nispet edilmekle doğru olma özelliği kazanamayacağına dikkat çekmişlerdir. Kur'ân'ın koyduğu ilkelerle çelişen haberlerin, bu kıssanın tefsiri mahiyetinde nakledilmesi, müfessirler tarafından şiddetle eleştirilmiş ve bu tür haberlerde, Müslümanlar arasında çıkan "Haşviyye" grubunun ideolojik etkilerinin olduğu belirtilmiştir. Kur'ân ve hadislerde kıssayla ilgili yer almayan bilgilerde, Kitâb-ı Mukaddes'e âit bilgilerin etkisi kısmen hissedilmektedir.

KAYNAKÇA

- Aydemir, Abdullah, **Tefsirde İsrâiliyât**, Ankara, 1979.
- Beydâvî, , Kâdi Nâsîrüddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer **Hata! Yer işareti tanımlanmamış.**, **Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl**, İstanbul, tsz.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil, **el-Câmi'u's-Sahîh**, İstanbul, 1992.
- Cerrahoğlu, İsmail, **Tefsir Tarihi**, Ankara, 1996.
- Deccânî, Zâhiye Râgıb, **Yûsuf fî'l-Kur'âni'l-Kerîm ve't-Tevrât**, Beyrut, 1415/1994, s. 163.
- Ebû Dâvûd Süleyman b. Eş'as, **es-Sünen**, İstanbul, 1992.
- Ebussuûd, Muhammed b. Muhammed, **İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâye'l-Kur'âni'l-Kerîm**, Beyrut, 1411/1990.
- ed-Dürrü'l-Mensûr fî Tefsiri'l-Me'sûr**, Beyrut, 1411/1990.
- Elmahlı, M. Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili**, İstanbul, tsz.
- Gazzâlî, Ebû Muhammed b. Muhammed, **İhyâu Ulûmi'd-Dîn**, Beyrut, tsz.
- Göregen, Mustafa **Yahudi-İslâm Polemiği ve Tartışma Konuları**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi) İstanbul 2003.
- Harman, Ömer Faruk, "Firavun", **DİA**, İstanbul, 1996.
- Hons, Antony H, **Joseph in the Qur'an: Dramatic Dialogue, Human Emotion and Prophetic Wisdom**, İslâmochristiana (Dirâstü'l-İslâmiyye Mesîhiyye), Roma, 1981.
- <http://en.wikipedia.org/wiki/Hyksos>.
- İsfahânî, Râgıb, **Mu'cemü Müfredâti Elfâzi'l-Kur'ân**, tahkik: Nedim Maraşlı, Beyrut, tsz.
- İbn Hanbel, Ahmed, **el-Müsned**, İstanbul, 1992.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmâil el-Kureşî, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, Beyrut, tsz.,.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd, **es-Sünen**, İstanbul, 1992.
- İbnu Âşûr, İbnu Âşûr, Muhammed, **Tefsirü't Tahrir ve't-Tenvir**, Tunus.
- İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh, **Ahkâmü'l-Kur'ân**, Beyrut, tsz.
- Kâdi İyâd, **Kitabü-Şifâ bi Ta'rifî Hukûki'l-Mustafâ**, İstanbul, 1312.
- Kasasü'l-Enbiyâ**, Kahire, tsz .

- Kurt, Yaşar, **Hız. Yusuf'un Tarihsel Hayatı Mukayese ve Değerlendirme**, Ankara, 2005,
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, **el-Câmi' Li Ahkâmî'l-Kur'ân**, Kahire, 1387/1967.
- Kutub, Seyyid, **Kur'ân'da Edebî Tasvir**, çeviren: Süleyman Ateş, Ankara, 1969. 229.
- Meydan Larousse , “Mısır”, İstanbul, 1972.
- Meydan Larousse, “Hyksos”, İstanbul, 1971.
- Özcan, M. Tevfik, **Ruhî Bunalımlar ve İslâm Ruhiyatı**, Ankara 1985.
- Polater, Kadir, **“Kur'ân ve Kitâb-ı Mukaddes'e Göre Yûnus Kıssası”** Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, Cilt:7, sayı:2, Mart/Nisan/Mayıs 2007.
- Râzî, Fahrüddin, **Mefâtihi'l Gayb**, Tahran, tsz.
- Selighson, M, **“Amâlika”**, Millî Eğitim İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 1965.
- Suyûtî, Celâlüddin Abdirrahmân, **el-Itkân fi Ulûmi'l-Kur'ân** (I-II), Beyrut, tsz.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed İbn Cerîr, **Câmu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân**, Beyrut, 1415/1995.
- Tefsîrî'l-Kur'âni'l-Azîm**, Kahire, 1408/1988.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, **es-Sünen**, İstanbul, 1992.
- Uveysir, Abdulhalim, **el-İ'câzü't-Târihî ve'l-Edeb'i ve't-Terbevî (fi Sûreti Yûsuf)**, Mısır, 1427/2006
- www.newadvent.org/cathen ,“Qur'an” (12/11/2007).
- Yurdagür, Metin, “Haşviyye”, DİA, İstanbul, 1997.
- Yûsuf Ali, Abdullah, **The Glorious Qur'ân Translation and Commentary**, Beyrut, tsz.
- Zemahşerî, Cârullâh Mahmûd b. Ömer, **el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Akâvîl fi Vucûhi't-Te'vîl**, Beyrut.
- Zerkeşî, Bedrüddin Muhammed b. Abdillâh, **el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân** (I-IV), baskı yeri yok, 1376/1957.